

Izvorni znanstveni rad
UDK 32(4975. Dubrovnik)»1920/1929»
Primljeno: 11.9.2010.

POLITIČKO OPREDJELJIVANJE BIRAČA KOTARA DUBROVNIK OD 1920. DO 1929. GODINE

FRANKO MIROŠEVIĆ

SAŽETAK: U ovom prilogu autor prati osnovna politička previranja na prostoru kotara Dubrovnik u razdoblju od 1920. do 1928. godine, koja su se odrazila ponajprije na parlamentarnim izborima, kao i na općinskim izborima u navedenom razdoblju. Iz teksta je vidljivo da se borba vodila između pristaša politike centralizma i anticentralizma, odnosno između unitarista i federalista, jugoslavenstva i hrvatstva. Iako je kotar Dubrovnik po nacionalnom sastavu bio hrvatski, začudo, centralističke snage postizale su zavidne rezultate. Utvrđujući rezultate skupštinskih izbora na navedenom prostoru, autor dolazi do pouzdanih podataka i sigurnih pokazatelja o političkom opredjeljivanju stanovnika dubrovačkog kotara u navedenom razdoblju. Iz njih se vidi da je *Hrvatska republikanska seljačka stranka*, odnosno *Hrvatska seljačka stranka*, postumno ali sigurno stjecala svoje pristalice, i to od 1923. godine, kada u kratkom roku postiže zavidne uspjehe.

Uvod

Proglašenjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, kotar Dubrovnik ostao je u istom sastavu u kojem je bio prije 1918. godine, za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Nalazio se u sastavu pokrajine Dalmacije i u Dubrovačkom okrugu. Obuhvaćao je općinu Ston, Dubrovačko primorje, grad Dubrovnik, Mljet, Župu dubrovačku i Konavle. Općinska mjesta bila su: Dubrovnik, Gruž, Cavtat, Lopud, Slano, Ston, Šipan, Gruda, Babino Polje i Zaton. Prije I. svjetskog rata na ovom području prevladavala je politika *novog kursa*. Mnoge pristalice ove

Franko Mirošević, povjesničar u mirovini. Adresa: Papova 10, 10000 Zagreb. E-mail: frankomirosevic@net.hr

politike emigrirale su za vrijeme I. svjetskog rata, ili ih je onodobna vlast internirala. Među uglednim političarima tog vremena, poznat diljem Dalmacije i Hrvatske bio je Pero Čingrija. Dotadašnje političke stranke u tijeku rata prestale su djelovati, a poslije rata se njihovi istaknuti političari opredjeljuju za pojedine političke stranke koje su se tada počele organizirati. Osnovna karakteristika stranačkog života na ovom prostoru nakon rata je njihova podjela na unitariste (centraliste) i federaliste. Unitaristima se priklanjaju uglavnom Srbi katolici i ma-lobrojni Srbi, dok se za federalizam opredjeljuju Hrvati.¹

Obnovom stranačkog života u Dubrovačkom kotaru formira se više stranaka, među njima najpoznatije su: *Hrvatska pučka stranka (HPS)*, *Pokrajinski težački savez*, *Izvanstranačko udruženje*, *Narodna radikalna stranka*, *Hrvatska zajednica*, *Demokratska stranka* i *Socijalistička radnička partija Jugoslavije* (komunisti). Osnivanjem stranaka počinju i njihovi međusobni sukobi i rasprave, koje su se vodile u stranačkom tisku i na političkim skupovima, a snaga pojedine stranke dolazila je do izražaja na parlamentarnim izborima. U prvoj fazi razvoja, do Vidovdanskog ustava, najžešća suprostavljanja bila su između *Hrvatske pučke stranke* s jedne strane i radikala s druge, te između *Izvanstranačkog udruženja* i *Narodne radikalne stranke* (radikala). Uz *Pokrajinski težački savez za Dalmaciju*, koji je zastupao interese seljaka i borio se za provođenje agrarne reforme, *Izvanstranačko udruženje*, *Narodna radikalna stranka*, *Hrvatska pučka stranka* i *Demokratska stranka* bile su najagilnije i politički najprezentnije u svim političkim zbivanjima prvih godina nakon proglašenja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, ni za jednu stranku ne možemo tvrditi da je dosljedno isticala rješavanje hrvatskog pitanja u onom obliku kako je u to vrijeme činila *Hrvatska pučka seljačka stranka*, koju vodi Stjepan Radić na području nekadašnje banske Hrvatske. Ova stranka u to doba u Dalmaciji, pa ni u Dubrovačkom kotaru nema svojih organizacija.

Predizborne aktivnosti za izbore 1920.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu održani su 28. studenog 1920. godine. Prije toga se među političkim strankama vodila opširna rasprava o izbornom

¹ Jedan bogatiji dio Dubrovčana i dio dubrovačke inteligencije u drugoj polovici 19. stoljeća smatrao se Srbima, zadržavši katoličku vjeru. Formiranjem zajedničke jugoslavenske države 1918. godine imaju u Dubrovniku veliki politički i kulturni utjecaj, vezujući Dubrovnik i dubrovački kraj uz Beograd i politiku koja se u njemu stvara.

zakonu, koji je donesen 3. rujna 1920. godine.² U živoj predizbornoj agitaciji isticali su se radikali, demokrati, izvanstrančari i pravaši. Komunisti i pristaše *Hrvatske zajednice*, koji su na izborima istakli svoje kandidate, nisu imali uvjeta za aktivniju izbornu propagandu, i to zato što im se režim oštro suprotstavljao, a i nisu bili baš najbolje organizirani. Prije izbora su postojale određene kombinatorike nekih stranaka o zajedničkom istupu na izborima, ali se one nisu ostvarile. U početku se, naime, predlagala zajednička lista demokrata, izvanstrančara, zemljoradnika i *Hrvatske pučke stranke*. Na čelu te liste trebao je biti dr. Ante Trumbić. Prijedlog nije ostvaren jer Trumbić nije želio biti nosilac liste *Hrvatske pučke stranke*.

Svaka je stranka prije izbora istakla svoj program, u kojemu se uglavnom izjasnila o unutrašnjem uređenju države i agrarnom pitanju. *Hrvatska pučka stranka* (pučkaši) je isticala da je protiv centralizma te da se država uredi na načelu pokrajinskih autonomija. U toj autonomiji stranka vidi branu centralizmu i velikosrpskom hegemonizmu. Bojala se da će federativnim uređenjem Hrvatska izgubiti južnu Dalmaciju, koju je inače Srbija svojatala. U pogledu agrarne reforme, *Hrvatska pučka stranka* zastupala je stanovište da zemlja mora pripasti onome tko ju obrađuje.

Izvanstranačko udruženje nastupa s parolama protiv separatizma, zalažući se za centralističko i unitarno jugoslavenstvo. Ova stranačka organizacija nije imala svog originalnog programa. Njihov je program bio identičan programu *Demokratske stranke* (demokrata). Kako nisu imali svoj program, izvanstrančari su demagoškim parolama htjeli okupiti nezadovoljne narodne mase i sve one koji osuđuju stranke i programe i “rđavu dvogodišnju vladavinu”. Izvanstrančari su isticali parole: “Dolje stranke i programi”, “Živili ljudi karakterni, narodni, sposobni i radni”.³

Demokratska se stranka u predizbornoj aktivnosti odlučno protivi svim pokušajima državne decentralizacije i uvođenju federativnog uređenja, što osuđuje navodnim separatizmom. Ona teži stvaranju moćne i Velike Jugoslavije sa strogo centralističkim ustavom. Za razliku od nje, pristaše *Narodne radikalne stranke* traže ostvarenje jedinstvene države s dinastijom Karađorđevića na čelu, kao i ravnopravnost triju plemena (Srba, Hrvata i Slovenaca) i ravnopravnost pisama (ćirilice i latinice). Na predizbornom skupu koji je održan 23. studenog 1920. u Dubrovniku, uz istaknute dubrovačke radikale dr. Antuna

² Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb, 1989: 236.

³ *Rad*, Dubrovnik, br. 54, od 25. rujna 1920. i br. 50, od 30. listopada 1920.

Pugliesija i Stefi Račića prisustvovali su i nosilac radikalne liste i Ljuba Jovanović i Lazar Marković. Izbornu agitaciju organizirala je i dubrovačka omladina, osnovavši agitacijski odbor, dok su komunistički agitatori bili vrlo aktivni u Konavlima, Župi dubrovačkoj, na Mljetu, Šipanu i u Dubrovačkom primorju.

Dalmatinski zemljoradnici, pristaše *Pokrajinskog težačkog saveza za Dalmaciju*, prije izbora su se konstituirali u političku stranku. U svom izbornom proglasu naveli su da se bore za jedinstvenu državu s jednim narodnim predstavništvom i za samoupravu u općinama. Ističući suverenost puka i smatrajući ga temeljem države, zahtijevaju da on postane subjekt politike. U predizbornoj aktivnosti zemljoradnici su posebno naglašavali potrebu rješavanja kolonatskih odnosa u Damaciji. Zemlju, kažu oni, treba predati onima koji je obrađuju, bez odštete vlasnicima.

Hrvatska zajednica u Dubrovačkom kotaru nije imala stranačkih organizacija, ali je ipak istakla svoju listu. Dr. Mate Drinković prije izbora dolazi u Dubrovnik i sastaje se s pripadnicima bivše *Stranke prava* i *Narodnog kluba*. List *Hrvatske pučke stranke* u Dubrovniku *Narodna svijest* piše da je došao u Dubrovnik ne bi li uz podršku “šaćice nezadovoljnika razdvojio Hrvate”.⁴ Izvještavajući o skupu koji je dr. Drinković održao u Dubrovniku, list izvanstrančara *Rad* piše: “U času kad su ga nade izdale bacio se u Dalmaciju i potražio stare prijatelje da osigura mandat”.⁵

Osim Drinkovića, u Dubrovniku i dubrovačkom kraju predizborne skupovi organiziraju i ostale stranke. Tako radikali 23. studenog 1920. godine organiziraju u Dubrovniku veliki skup na kojem su govorili Ljuba Jovanović i Laza Marković. Jovanović je tom prilikom veličao ulogu radikala u stvaranju jedinstvene države i “narodnog i državnog jedinstva”, osudivši *Izvanstranačko udruženje* što u političkoj borbi koriste programe drugih stranaka.⁶ Pristaše *Demokratske stranke* održali su u Dubrovniku predizborni skup 14. studenog 1920. Na njemu su govorili dr. Ivan Krstelj i Prvoslav Grisogono, čelnici dalmatinskih demokrata. Dr. Ivo Lovričević je u Dubrovačkom kotaru (posebno u selima) održao više izbornih skupova, na kojima je prisutne upoznao s

⁴ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 47, od 17. studenog 1920.

⁵ *Rad*, Dubrovnik, br. 54, od 25. studenog 1920. Sa skupa koji je Mate Drinković organizirao u Dubrovniku list *Rad* izvještuje da se na okupu našla “stara garda” kojoj je program “Bog i Hrvati”. *Rad* zamjera pristašama *Hrvatske zajednice* da “plemensku osjetljivost i kulturnu nerazvijenost” dijela širokih slojeva iskorišćuju za svoju politiku pod parolom “Svi Hrvati skupa”.

⁶ *Narod*, Dubrovnik, br. 44 od 19. studenog 1920.

programom *Pokrajinskog težačkog saveza za Dalmaciju*. Stjepan Buć, koji se do izbora isticao u propagiranju ideja *Hrvatske zajednice*, nije sudjelovao u predizbornoj aktivnosti. Vjerovatno zato što je postojeći režim protiv njegove političke aktivnosti provodio žestoku represiju, ali i zato što se nije slagao s politikom stranačkog vodstva. Buć je bio izraziti anticentralist i antimonarhist. Zagovarao je da se dalmatinski političari isključio oslanjaju na Zagreb, a ne na Beograd, ističući da su Srbi i Hrvati dva različita naroda. Zbog tih svojih stavova protivnici su ga smatrali frankovcem. Buć u govorima osuđuje demokrate zato što žele u državi uvesti centralizam i silom odstraniti “sve narodne osebnosti Srba, Hrvata i Slovenaca” te ih “učiniti Jugoslavenima.” U takvoj politici Buć vidi velikospstvo. Stjepan Buć je osuđivao i politiku *Hrvatske pučke stranke* koja, po njemu, Hrvate želi podčiniti Ljubljani. Stavove *Hrvatske pučke stranke* prema agrarnom pitanju Buć je smatrao neiskrenima, ističući da oni, kao predstavnici klera, ne mogu biti za agrarnu reformu, jer je crkva jedan od najvećih posjednika zemlje u Dalmaciji.⁷

Komunisti su u izbornom proglasu isticali da, glasajući za listu *Komunističke partije*, birači glasaju za oslobođenje radnika, težaka i sirotinje od kapitalističkog jarma i za vlast radnog naroda-radnika i težaka.⁸ Do izbora su komunisti utvrdili imena predsjednika biračkih mjesta. Usprkos stalnoj policijskoj kontroli i zabranama skupova, oni su uspjeli organizirati sastanke u cijelome kotaru, pa i u najmanjim mjestima. U tim aktivnostima isticali su se komunisti Monić, Visković, Maslač, Škrabo, Jelčić, Vetma, Kojaković, Marojica i Đurović.⁹ Na zborovima građanskih stranaka komunistički su agitatori ukazivali na bijedno stanje radnika i seljaka.¹⁰ Najvažnija i najposjećenija komunistička predizborna skupština održana je 14. studenog 1920. na Brsaljama. Pred oko 1.500 radnika i građana Stijepo Kmetović je predstavio Vicka Jelasku. Jelaska je govorio o značenju izbora, Oktobarskoj revoluciji i *Komunističkoj partiji Jugoslavije*, kritizirajući rad pokrajinske vlade u Splitu i “bijeli teror”. U govoru je dubrovački komunist Galineo pozvao prisutne da glasaju za listu Vicka Jelaske. Komunisti su održali i veliki predizborni skup u Župi dubrovačkoj, kojem je prisustvovalo oko 500 seljaka. Tom su prilikom Jelaska i Galineo klicali *KPJ* i Oktobarskoj revoluciji.¹¹

⁷ Stjepan Buć, *Narod i stranke u Dalmaciji*. Dubrovnik, 1920: 25.

⁸ Mato Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.* Dubrovnik, 1987: 207.

⁹ M. Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.*: 409.

¹⁰ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 41 od 24. XI. 1920.

¹¹ M. Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.*: 417.

U vrijeme navedenog događaja u Dubrovniku je boravio predsjednik pokrajinske vlade, pristaša *Demokratske stranke* dr. Ivo Krstelj. Demokrati su svoj zbor održali u dubrovačkom kazalištu. U govoru na tom skupu Krstelj je prisutnima objašnjavao zašto *Demokratska stranka* inzistira na socijalnim reformama. Njima, kaže Krstelj, ona želi spriječiti revoluciju koju komunisti žele provesti. Zboru su prisustvovali i dubrovački komunisti zajedno s Jelaskom. Kad je Jelaska htio govoriti, policija ga je uhapsila i strpala u zatvor.¹² Demokrati su se u predizbornoj agitaciji posebno isticali u kritici boljševičke opasnosti. Kao nositelji vlasti u Dalmaciji, pojačavali su teror nastojeći onemogućiti skupove onih stranaka koje se nisu slagale sa željama oficijelne vlasti, dakle one koji su, po njihovu mišljenju, “razbijale narodno i državno jedinstvo”.

Izbori i pobjeda antirežimskih snaga

Rezultati izbora u Dubrovačkom kotaru, na kojima su se birali poslanici Ustavotvorne skupštine, bili su za režim vrlo iznenađujući. Naime, stranke kojima je režim pravio velike probleme u predizbornoj aktivnosti izvojevale su pobjedu. U Dubrovačkom kotaru bilo je ukupno upisanih 7.900 birača. Od tog broja glasalo je njih 5.088. Dakle, glasalo je svega 55,34% birača. Najviše glasova dobila je lista komunista, kojoj je na čelu bio Vicko Jelaska. Kotarski kandidati na toj listi bili su Stijepo Kmetović, mehaničar iz Dubrovnika, i Andro Herac, zemljoradnik iz mjesta Brašine kraj Dubrovnika. Jelaskina lista dobila je 1.552 glasa (30,50%). Za njom slijedi lista *Hrvatske zajednice*, čiji je nosilac bio dr. Mate Drinković, s 1.417 glasova. Slijedi lista *Hrvatske pučke stranke*, s nositeljima dr. Antom Dulibićem i Dominikom Mazzijem, sa 764 glasa, zatim lista *Izvanstranačkog udruženja* na čelu s dr. Antom Trumbićem s 502 glasa, pa lista *Narodne radikalne stranke*, kojoj je na čelu bio Ljuba Jovanović, s 365 glasova. Liste *Pokrajinskog težačkog saveza* i *Demokratske stranke* bile su zadnje. *Demokratska stranka* dobila je 230, a zemljoradnička 260 glasova (tablica 1).

¹² M. Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.*: 207.

Tablica 1. Rezultati izbora u Dubrovačkom kotaru po izbornim jedinicama 1920. godine

Mjesto	Glasovalo	DS	KPJ	NRS	ZS	HZ	HPS	IU
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Dubrovnik I	509	47	106	85	8	89	69	105
Dubrovnik II	553	56	122	100	9	75	82	109
Gruž	339	33	129	47	6	54	39	31
Mandaljena	383	7	302	8	8	15	29	14
Zaton	424	13	15	4	89	121	171	11
Ston	444	1	8	3	9	318	33	72
Smokovljani	304	1	1	5	30	228	3	36
Slano	199	6	14	1	28	110	36	4
Šipan	161	17	98	5	12	15	10	4
Lopud	44	-	-	-	-	4	38	2
Rijeka dubr.	319	14	182	35	7	39	34	8
Cavtat	441	18	191	56	14	55	65	42
Čilipi	450	6	181	8	13	110	90	41
Gruda	518	11	203	5	27	184	65	23
<i>Ukupno</i>	5088	230	1552	362	260	1417	764	502

Izvor: *Novo doba*, Split, br. 270 od 29. studenog 1920.

Po redosljedu, stranke su na izborima za Ustavotvornu skupštinu poredane sljedećim redom: 1. *Komunistička partija* 30,50% (1552 glasa), *Hrvatska zajednica* 27,87% (1417 glasova), *Hrvatska pučka stranka* 15,01% (764 glasa), *Izvanstranačko udruženje* 9,86% (502 glasa), *Narodna radikalna stranka* 7,13% (362 glasova), *Pokrajinski težački savez* 5,11% (260 glasova) i *Demokratska stranaka* 4,52% (230 glasova).

Birači su, dakle, svoje povjerenje dali nerezimskim strankama (komunistima i *Hrvatskoj zajednici*), koje su dobile ukupno 2.970 glasova ili 58,41% glasova. Ako se k tome dodaju glasovi *Hrvatske pučke stranke*, pa i *Pokrajinskog težačkog saveza*, onda su nerezimske stranke dobile 79,34% glasova (13.994 glasa). Dakle, unitarističko centralističke snage doživjele su veliki poraz, dobivši samo 20% glasova. Uzme li se u obzir da *Komunistička partija* i *Hrvatska zajednica* nisu imale uvjeta za vođenje predizborne kampanje kakvu su imale režimske stranke, njihov je uspjeh tim veći. Komunisti su najviše glasova dobili u Gružu 38%, Mandaljeni 78%, Čilipima 40%, Grudi 30%, dok

je *Hrvatska zajednica* najviše glasova dobila u Smokovljanima 75%, Stonu 71,1% i Zatonu 27%. Grad Dubrovnik s 1.062 glasa najviše je dao komunistima - 228 (21,46%), Trumbiću 214 (20,15%), *Narodnoj radikalnoj stranci* 185 (17,41%), *Hrvatskoj pučkoj stranci* 151 (14,21%), *Demokratskoj stranci* 103 (9,88%), *Pokrajinskom težačkom savezu* 17 (1,60%). Potrebno je napomenuti da su režimske stranke najviše glasova u kotaru dobile u Dubrovniku - 288 glasova (27,11%). One će i u kasnijim izborima najjače uporište imati upravo u Dubrovniku, što se može objasniti većim brojem Srba katolika i činovništvo, koje je zbog egzistencije bilo vezano uz režim.

Izbori za Narodnu skupštinu 1923. godine

Suprotnosti među građanskim strankama došle su najviše do izražaja potkraj 1922. i početkom 1923. godine. Pokazalo se da režimske stranke na čelu s radikalima ne mogu u Narodnoj skupštini imati većinu, što je umnogome otežavalo njihov način vladavine i ugrožavalo njihov opstanak na vlasti. To se osobito pokazalo prilikom glasanja za nacrt novog izbornog zakona, koji je izglasan sa 159 od ukupno 419 glasova, koliko je poslanika bilo u Narodnoj skupštini. Treba napomenuti da je veliki broj poslanika apstinirao - jedni su apstinirali, a drugima je bio oduzet mandat. Zato se smatralo da će novi izbori popraviti takvo stanje i da će režimske stranke novim izborima u Narodnoj skupštini osigurati znatniju većinu.

Na izborima 1923. sa svojim su listama nastupile *Hrvatska pučka stranka*, *Hrvatska republikanska seljačka stranka*, *Demokratska stranka*, *Narodna radikalna stranka*, *Nezavisna radnička partija Jugoslavije*, *Zemljoradnička stranka* - frakcija Franić, *Zemljoradnička stranka* - frakcija Zelić-Smodlaka-Leontić, *Invalidska stranka* i *Hrvatska zajednica*. Od lista koje su bile istaknute na izborima za Ustavotvornu skupštinu, na ovim izborima prvi put se pojavljuju liste *Hrvatske republikanske seljačke stranke* i *Invalidske stranke*. Novina ovih izbora je i u tome što je u redovima *Zemljoradničke stranke* došlo do rascjepa, pa su istaknute dvije liste. S obzirom da je Zakonom o zaštiti države *Komunistička partija Jugoslavije* bila zabranjena, komunisti su nastupili s novim imenom *Nezavisna radnička partija Jugoslavije*.

U protekle tri godine u političkom životu kotara Dubrovnik zbile su se mnoge promjene. Jedna od najvećih je sigurno pojava *Hrvatske republikanske seljačke stranke*, koja u Dubrovačkom kotaru osniva svoje organizacije. Početkom 1923. godine na područje Dubrovačkog kotara dolazi nekoliko istaknutih političara spomenute stranke (Josip Vandekar, August Košutić, Marko Došen i

Dragutin Kovačević). Dolaskom Došena i Kovačevića (sredina veljače 1923.) započinje u Dubrovačkom kotaru intenzivnija predizborna propaganda. U svezi s navedenim treba spomenuti ulogu Stjepana Buća koji je, nakon rezolucije vodstva *Hrvatske republikanske seljačke stranke* od 8. i 9. siječnja 1921. kojom se osuđuje “šaka dalmatinske gospode koja je bez odobrenja hrvatskog naroda u Dalmaciji podredila Dalmaciju centralnoj vladi”, poduzeo aktivnosti u popularizaciji te stranke u kotaru Dubrovnik. Hrvati u Dalmaciji pozivaju se da se odluče hoće li se pridružiti braći u banskoj Hrvatskoj ili će ostati odvojeni od nje. U spomenutoj rezoluciji se također ističe da hrvatski narod neće mirovati dok se ne ostvari sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.¹³

Ponukan tom rezolucijom, dr Stjepan Buć piše članak u *Slobodnom domu* pod naslovom “Hrvatska republikanska seljačka stranka prema hrvatskom narodu u Dalmaciji”. U njemu Buć zastupa stajalište da je banska Hrvatska pozvana da okupi oko sebe sav hrvatski narod i da zastupa njegove interese. Buć ujedno ističe da pokret “iz triju županija prerasta u pokret čitavog hrvatskog naroda koji teži za samostalnošću i slobodom pa zbog toga Hrvatska republikanska seljačka stranka mora biti predstavnik hrvatskog seljaka u cjelini”.¹⁴ U tijeku 1921. godine još nema zamjetnog samostalnog djelovanja pristaša *Hrvatske republikanske seljačke stranke*. Međutim, oni su u to vrijeme djelovali u okviru *Hrvatskog bloka*, čije se djelovanje na području kotara Dubrovnik jako osjećalo. Jači zamah djelovanju organizacija *Hrvatske republikanske seljačke stranke* osjetio se u Dubrovačkom kotaru nakon posjeta Josipa Predavca početkom 1922. godine.

U predizbornoj aktivnosti na parlamentarnim izborima 1923. godine Hrvatska pučka stranka ušla je u borbu za očuvanje dotad stečenih pozicija. Njeni agitatori Stanko Banić, Ivo Šimetin i Niko Fortunić održali su više predizbornih skupova. Na njima su napadali programe ostalih stranaka, posebno *Hrvatske republikanske seljačke stranke*. Stjepana Radića su optuživali zbog “sterilne politike” koja ne daje pozitivnih rezultata. Inače je ova stranka u pogledu unutrašnjeg uređenja države stajala na načelima ranije iznesenih programa. U proglasu upućenom težacima ističe se da tko glasa za *Hrvatsku pučku stranku*, glasa za “hrvatstvo, križ i plug, a onaj tko glasa za Radića daje glas Pašiću i *Narodnoj radikalnoj stranci*.”¹⁵

¹³ *Slobodni dom*, Zagreb, br. 5, od 7. travnja 1921.

¹⁴ *Kotarsko poglavarstvo Dubrovnik* (dalje: *KPD*), br. 900, od 12. veljače 1921 (Državni arhiv Dubrovnik, dalje: *DAD*).

¹⁵ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 11, od 6. ožujka 1923.

*Zemljoradnička stranka*¹⁶ poduzima živu predizbornu aktivnost u veljači i ožujku 1923. godine. U predizbornoj aktivnosti prevladavaju međusobni napadi i neprincipijelne kritike, iako se u bitnim odrednicama prema osnovnim pitanjima državnog uređenja i ostalim aktualnim pitanjima društva nisu bitno razlikovali. Skupina oko Nikole Zvonimira Bjelovučića suprotstavlja se drugoj skupini koju vode dr. Ljubo Leontić i Josip Smodlaka, tvrdeći da oni seljake žele “baciti u krilo građanskih stranaka” i pod “jaram kapitalističke gospode”.¹⁷ Za Smodlaku se smatralo da zastupa interese posjednika, trgovaca i kapitalista koji su u zemljoradnički pokret unijeli zbrku i razdor ne bi li sebi osigurali mandate. Skupina oko Smodlake i Leontića pak govori o “zemljoradničkoj državi”, suprotstavljajući je “kapitalističkoj” i “komunističkoj” državi, osuđujući kapitalizam kao uzrok teškog stanja težaka. Svoja prava, po Leontiću, težak može ostvariti samo u zemljoradničkoj državi u kojoj će “rad i djelo biti mjerilo lične vrijednosti”.¹⁸ I zemljoradnički agitatori su bili oštri kritičari programa i kandidata *Hrvatske republikanske seljačke stranke* i *Hrvatske zajednice*, nazivajući ih “konzervativecima” i “čuvarima habsburškog prijestolja”, koji se izdaju za republikance, a zapravo su nacionalisti, te pod firmom “obrane Hrvata hoće spojiti u jedno političko tijelo Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i veći dio Bosne”.¹⁹

Demokratska stranka na izborima 1923. ostaje dosljedna svom ranijem programu centralizma i unitarizma, dakle, i dalje zastupa politiku “narodnog i državnog jedinstva”. U proglasu odbora Dubrovačke oblasti, upućenom njenim pristašama 16. ožujka 1923, pozivaju se “Jugoslaveni na okup”.²⁰ Na najvećoj predizbornoj skupštini, održanoj u Dubrovniku 16. ožujka 1923, govorio je Lujo Vojnović. U svom je govoru Vojnović istakao zahtjev da se u jugoslavenskoj državi “utope sve plemenite ideologije”, osudivši federalizam kao besmislicu. Po njemu bi federalizam “reproducirao vrlo skup upravni aparat”, što bi oslabilo “naš neiskusni narod”, oslabljen “unutrašnjom strastvenom borbom razduzdanih ličnih ambicija”.²¹ Uvidjevši da u samome Dubrovniku ipak neće imati dovoljno glasova za osiguranje mandata, demokrati su se na ovim izborima obratili selu, tražeći u njemu uporišta za uspjeh na izborima.

¹⁶ *Pokrajinski težački savez za Dalmaciju* bila je politička organizacija dalmatinskih težaka osnovana u Splitu 1919. godine. Osnovni cilj ove političke udruge bilo je provođenje agrarne reforme i ukidanje kolonata. Pod njenim utjecajem pokrenut je u Dalmaciji zadrugarski pokret. *Pokrajinski težački savez za Dalmaciju* pristupa organizaciji Saveza zemljoradnika Jugoslavije, poznat pod imenom *Zemljoradničke stranke*, koju vodi Mihajlo Avramović.

¹⁷ *Primorski glasnik*, Split, br. 1, od 22. veljače 1923. i br. 2, od 5. ožujka 1923.

¹⁸ *Rad*, Dubrovnik, br. 131, od 1. lipnja 1922.

¹⁹ *Težačka sloga*, Split, br. 3, od 19. siječnja 1923.

²⁰ *Jugoslaven*, Dubrovnik, br. 44, od 16. ožujka 1923.

²¹ *Jugoslaven*, Dubrovnik, br. 44, od 16. ožujka 1923.

Narodna radikalna stranka na početku izborne borbe zahtijeva isticanje jedne liste tzv. *Dubrovačkog bloka*, u koji bi ušli “svi svjesni Dubrovčani bez razlike vjere i plemena Hrvati i Srbi”.²² U članku “Dubrovački blok”, list *Sloga* smatra da bi on “ojačao moć Dubrovnika”.²³ Svjesni da u Dubrovačkom kotaru imaju vrlo uzak krug onih koji će za njih glasati, navedenim žele za svoj program pridobiti Hrvate, prikrivajući svoje velikosrpske ideje potrebom ponovnog jačanja Dubrovnika kao političkog, kulturnog i gospodarskog središta. Postavivši pitanje “Zašto treba glasati za Narodnu radikalnu stranku”, radikalni list *Dubrovnik* odgovara da je to potrebno zato što je *Narodna radikalna stranka* od male Srbije stvorila Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca i što je malom posjedniku omogućila prosperitet.²⁴ Radikali su na cijelom području kotara Dubrovnik održavali predizborne sastanke. Na njima su sudjelovali istaknuti dubrovački radikali na čelu s Lukom Bonom i Perom Klaićem. Prije izbora, Dubrovnik i Dubrovački kotar posjetio je Ljuba Jovanović. Obraćajući se Dubrovčanima, apelirao je na njihovu prošlost u kojoj su, kaže, pokazali “radinost i poduzetnost”, pozvaši ih da glasaju za njegovu stranku jer će samo tako u novoj državi “zauzeti ono važno mjesto koje Dubrovniku pripada prema slavnoj prošlosti, prema geografskom položaju i prirodnim ljepotama”.²⁵

Osnivanje *Nezavisne radničke partije Jugoslavije* početkom 1923. godine bio je pokušaj legalizacije djelovanja komunista preko nove stranke bez komunističkog imena. Ova stranka je za nositelja liste u izbornom okrugu Kotor-Dubrovnik i Split, u okviru kojeg su glasali birači Dubrovačkog kotara, istakla Vicka Jelasku, kao i na izborima 1920. godine.

Rezultati izbora za poslanike Narodne skupštine u kotaru Dubrovnik, koji su održani 8. ožujka 1923. godine, bili su sljedeći: od ukupno 6.602 glasača, za *Hrvatsku pučku stranku* glasao je 341 glasač, za *Narodnu radikalnu stranku* 807 glasača, za *Hrvatsku republikansku seljačku stranku* 3.923 glasača, za *Zemljoradničku listu* (nosilac Franić) 137 glasača, za *Demokratsku stranku* 497 glasača, za *Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije* 75 glasača, za *Hrvatsku zajednicu* 387 glasača, za *Zemljoradničku stranku* (nosilac J. Smodlaka) 382 glasača. *Invalidska lista* dobila je 53 glasa. Prema navedenom, *Hrvatska republikanska seljačka stranka* dobila je 59,41% glasova, *Zemljoradnička stranka* (nosilac liste Zelić) 2,07% glasova, *Nezavisna radnička partija Jugoslavije* 1,13% i *Lista Invalidske stranke* 0,80% glasova (tablica 2).

²² *Sloga*, Dubrovnik, br. 7, od 1. veljače 1923.

²³ *Sloga*, Dubrovnik, br. 7, od 1. veljače 1923.

²⁴ *Dubrovnik*, Dubrovnik, br. 4, od 26. siječnja 1923.

²⁵ *Dubrovnik*, Dubrovnik, br. 6, od 20. veljače 1923.

Tablica 2. Rezultati izbora za poslanike Narodne skupštine 1923. po općinama u kotaru Dubrovnik

Mjesto	Glasovalo	HPS	NRS	HRSS	ZS*	DS	NRPJ	HZ	ZS**	IS
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Dubrovnik	2070	166	418	824	26	237	66	234	78	21
Cavtat	1834	68	198	1391	6	42	3	41	77	8
Orašac	690	51	18	454	22	41	1	5	92	6
Mokošica	390	35	31	221	8	25	-	59	6	5
Šipan	154	4	24	38	3	50	2	2	24	7
Ston	1085	13	23	849	13	44	2	42	95	4
Mljet	379	4	95	146	59	58	1	4	10	2
<i>Ukupno</i>	6602	341	807	3923	137	497	75	387	382	53

Izvor: *Novo doba*, Split, 20. ožujka 1923.

* Franić

** Smodlaka

Veliki gubitnici ovih izbora, za razliku od rezultata postignutih 1920. godine, bili su sljedbenici *Komunističke partije Jugoslavije - Nezavisna radnička partija Jugoslavije*, *Hrvatska pučka stranka* te *Zemljoradnička stranka*. Osim *Republikanske seljačke stranke*, koja nije nastupila na izborima 1920., zavidne rezultate postižu *Narodna radikalna stranka*, koja je po snazi postala druga stranka u kotaru, i *Demokratska stranka*, koja je postala treća stranka u kotaru.

Izbori za Narodnu skupštinu 1925. godine

Narodna skupština izabrana na izborima 1923. godine nije bila duga vjeka. Iako je imala većinu, radikalna vlada od početka nije bila previše stabilna. Pomoglo joj je u početku to što najjača politička stranka Hrvatske, *Hrvatska republikanska seljačka stranka*, apstinira i sa svojih 69 zastupnika ne sudjeluje u radu Narodne skupštine, pa su radikali mogli komotnije vladati. U isto vrijeme, Radić i njegova stranka rade na širenju hrvatskog nacionalnog pokreta. Svoju djelatnost šire na području Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Bačke, gdje okupljaju najveći broj hrvatskih birača.

Poslije skupštinskih izbora 1923. Stjepan Radić odlazi na put u inozemstvo. Boraveći u Parizu i Londonu, objašnjavao je zapadnim državicima težak položaj Hrvatske. No, nije nailazio na njihovu podršku, jer su oni podržavali centralistički režim u Beogradu. Na poziv sovjetskog ministra vanjskih poslova, Radić odlazi u Moskvu. Ondje je *Hrvatsku republikansku seljačku stranku* učlanio u *Seljačku internacionalu* (međunarodnu organizaciju seljačkih stranaka pod okriljem Kominterne), uz uvjet da njegova stranka ostane vjerna svom programu i taktici. Pošto se sredinom 1924. godine vratio u Hrvatsku, beogradski ga je režim optužio zbog komunizma, što nije bilo točno, jer Stjepan Radić nikada nije prihvatio komunističku ideologiju. Odlaskom u Moskvu on je zapravo želio zaoštriti unutarnju političku situaciju i prisiliti beogradski režim na popuštanje i sporazumijevanje.

Dok je Radić bio u inozemstvu, u državi su se zbili značajni događaji. Radikal-ska vlada htjela je pošto-poto provesti podjelu države na oblasti, po kojoj se teritorij Hrvatske parcelira na šest dijelova, s tim da se neki njeni krajevi priključuju nehrvatskim krajevima. Toj se podjeli Radić oštro suprotstavljao. Da bi to spriječio potpisao je s radikalima 1923. tzv. Markov protokol, po kojemu radikali pristaju da se odustane od uspostave oblasti u Hrvatskoj, a *Hrvatska republikanska seljačka stranka* obećaje da će i dalje ustrajati u apstinenciji Narodne skupštine kako bi radikalima osigurala sigurnu vladavinu.

Međutim, radikali se nisu držali Markova protokola, nastojeći provesti parcelaciju Hrvatske uvođenjem oblasti. S druge pak strane, nastavljaju se progoni pristaša Radićeve politike. Iako *Hrvatska republikanska stranka* nije bila zabranjena, žandari i policija koriste svaku priliku da onemoguće širenje te stranke u narodu, što dokazuju brojni primjeri progona onih koji su provodili propagandu Radićeve stranke i koji su javno iskazivali svoju privrženost politici Stjepana Radića. Od žandara i žandarskih postaja, policijskih organa, općinskih komesara i načelnika i kotarskih poglavarstava veliki župani i ministar unutrašnjih poslova traže da strogo paze na Radićeve agitatore, da nadziru njihovu propagandu i da se protiv njih primijeni Zakon o zaštiti države.

Međutim, unutar *Demokratske stranke* dolazi do raskola. Sukobljavaju se dva njena čelnika, Ljuba Davidović i Svetozar Pribićević. Davidović traži sporazum s Radićem i promjenu postojeće unutrašnje politike. Toj je promjeni bio sklon i kralj Aleksandar. Pribićević takvu politiku ne prihvaća i 25. ožujka 1924. istupa iz *Demokratske stranke* i sa svojih 14 zastupnika osniva *Samostalnu demokratsku stranku* koja ubrzo koalira s radikalima i nastavlja s terorom protiv *Hrvatske republikanske seljačke stranke*.

U isto vrijeme Stjepan Buć, Rudi Bačinić i drugi na području Dubrovačkog kotara organiziraju političke zborove i propagiraju politiku *Hrvatske republikanske seljačke stranke*. Stjepan Buć se u svakom govoru doticao pitanja odnosa između Hrvata i Srba, a u vezi s tim i pitanja o uređenju zajedničke države. Na zboru u Čilipima 18. travnja 1924. godine Buć je istakao potrebu osnivanja hrvatske republike i odcjepljenja Hrvatske od Slovenije i Srbije.²⁶ S druge pak strane, nastavlja se kampanja unitarističkih snaga protiv hrvatskog nacionalnog pokreta. Jačanje utjecaja *Hrvatske republikanske seljačke stranke* režimski tisak ocjenjuje negativno, tvrdeći da se time u državi “seje otrov defetizma, huli država, draže duhovi, ruši vera i ljubav prema državi.”²⁷ Nastojanje Stjepana Radića da ojača pozicije svoje stranke u Dubrovačkoj oblasti i Dalmaciji, radikal-ska *Sloga* objašnjava težnjom da se “smrve Srbi” metodama “zgažene Austrije”.²⁸ Lujo Vojnović, pak, u *Beogradskom dnevniku* piše da Dalmacija treba osvojiti slobodu koju traži “na oštrici mača”, napadajući Stjepana Radića kao osobu bez “duševne i psihičke ravnoteže, pozivom istomišljenicima da se pripreme za posljednju bitku protiv Hrvata koja se mora dobiti”.²⁹

Zaoštreni politički odnosi utjecali su na obnavljanje polemika o pripadnosti Dubrovnik hrvatstvu ili srpstvu. *Trgovački glasnik* tvrdi da Hrvati svojataju Dubrovnik i dubrovačku književnost, “premda se za u tisuću godina svoje povijesti ni jedan Dubrovčanin nije nazvao Hrvatom”.³⁰

U to vrijeme, kod nekih jugoslavenskih političara sazrijevala je ideja o potrebi sporazuma s Hrvatima, čime bi se riješilo hrvatsko pitanje. Najistaknutiji srpski političar koji je to zahtijevao bio je čelnik *Demokratske stranke* Ljuba Davidović. Na vlasti su tada bili radikali, ali je njihova većina u Narodnoj skupštini bila vrlo tanka, zahvaljujući upravo apstinenciji zastupnika *Hrvatske seljačke stranke*. U vodstvu Radićeve stranke sazrijevaju shvaćanja da je nužno odustati od apstinencije i parlamentarnom borbom s oporbom riješiti probleme u državi.

Sredinom 1924. radikalna je vlada bila u krizi, a u *Demokratskoj stranci*, zbog njena stava o potrebi rješavanja hrvatskog pitanja dolazi do već spomenutog raskola. Koalicija *Samostalne demokratske stranke* s radikalima nije riješila pitanje krize, pa je kralj morao dati mandat Ljubi Davidoviću da sastavi vladu, što je i učinjeno 27. srpnja 1924. godine. U isto vrijeme, *Hrvatska*

²⁶ *Država*, Split, br. 1, od 16. travnja 1924.

²⁷ *Veliki Župan dubrovačke oblasti Dubrovnik* (dalje: *VŽDOD*), br. 2149, od 4. rujna 1924 (DAD).

²⁸ *Sloga*, Dubrovnik, br. 21, od 20. listopada 1924.

²⁹ *Hrvatska domovina*, Dubrovnik, br. 18 od 25.XII.1923.

³⁰ *Hrvatska domovina*, Dubrovnik, br. 10 od 30. listopada 1924.

republikanska seljačka stranka upućuje Narodnoj skupštini mandate svojih zastupnika na verifikaciju, što je uvelike ojačalo Davidovićeovu vladu u Narodnoj skupštini.

Davidovićeova vlada bila je kratka vijeka. Radikali i samostalni demokrati uspjeli su makinacijama prouzročiti njen pad (15. listopada 1924). Novu je vladu sastavio Nikola Pašić zajedno sa Svetozarom Pribičevićem. Budući da nije mogla dobiti većinu u Narodnoj skupštini, kralj Aleksandar je 10. studenog 1924. godine raspustio Narodnu skupštinu i raspisao izbore za 8. ožujka 1925. godine. Bio je to svojevrstan oblik državnog udara, koji je značio ponovno uvođenje svemoći policije, policijskog terora i gušenja svakog oblika demokracije, što se očitovalo onemogućavanjem održavanja zborova oporbenih stranaka. Kraj 1924. godine obilježava jačanje terora i represivnih mjera prema organizacijama *Hrvatske republikanske seljačke stranke*. Vlada je 23. prosinca 1924. godine donijela odluku o raspuštanju organizacija *Hrvatske republikanske seljačke stranke*, primijenivši odredbu člana 18 Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, koji je donesen 2. kolovoza 1921. godine. Tisak *Hrvatske republikanske seljačke stranke* zabranjen je i zaplijenjen, kao i arhiva i publikacije stranke. Ujedno je bio zabranjen rad svih stranačkih organizacija (sportskih, kulturnih, prosvjetnih i drugih), a istaknuti članovi stranke krivično se gone.

Stjepan Radić i vodstvo *Hrvatske republikanske seljačke stranke* uhapšeni su početkom 1925. godine. Rad stranke bio je zabranjen, a njezine organizacije bile su raspuštene. Sve se to događalo u vrijeme kada su bili raspisani skupštinski izbori. Iako je stranka bila zabranjena, režim joj je dopustio da na izborima istakne svoju kandidatsku listu. Pritom su računali da će represivnim mjerama obezglaviti članstvo *Hrvatske republikanske seljačke stranke* i onemogućiti njezin dalji politički utjecaj.

Parlamentarni izbori 1925. godine

a) Stanje neposredno prije izbora

Predizborno stanje bilo je obilježeno terorom, kojim se progone svi oni koji traže ukidanje Vidovdanskog ustava i uspostavu demokratskih sloboda i nacionalne ravnopravnosti. Hapšenja, batinanja i šikaniranja pristaša *Hrvatske republikanske seljačke stranke* bila su svakodnevna pojava, i to najčešće zbog postupa za koje se u demokratskom društvu ne bi odgovaralo. Riječ je o pjevanju pjesama nacionalnog sadržaja, poklicima republici, Hrvatskoj i Stjepanu Radiću,

izražavanju neraspoloženja prema režimu, centralizmu, monarhiji. Sve su to žandari i policajci proglašavali separatizmom i antidržavnim činom.

Prije izbora, svaka je stranka istaknula svoju listu. Liste su istakle *Hrvatska republikanska seljačka stranka*, *Nezavisna radnička partija Jugoslavije*, *Nacionalni blok* (*Narodna radikalna stranka* i *Samostalna demokratska stranka*), *Demokratska stranka* i *Zemljoradnička stranka* (desni) pod imenom *Blok narodnog sporazuma*, *Hrvatska stranka prava*, *Hrvatska pučka stranka* i *Zemljoradnička stranka* (lijevi).

Nosilac liste *Hrvatske republikanske seljačke stranke* u izbornom okrugu Kotor-Split-Dubrovnik bio je August Košutić, dok je kotarski kandidat na toj listi bio Stjepan Košutić. Nosilac liste *Nacionalnog bloka* bio je dr. Prvoslav Grisogono dok je kotarski kandidat bio Štefi Račić. Na čelu liste *Nezavisne radničke partije Jugoslavije* bio je Vicko Jelaska, a kotarski kandidat Marko Gregović. Nosilac liste *Zemljoradničke stranke* bio je Jure Salamunić. Nosilac liste *Hrvatske pučke stranke* bio je A. Dulibić, a kotarski kandidat Ivo Juras. Nosilac liste *Bloka narodnog sporazuma* bio je Budislav Andelinović, dok je kotarski kandidat bio dr. A. Saraca.

b) Stranački programi i propaganda

Kao i obično, stranke su prije izbora propagirale svoje programa. Demokrati ističu, primjerice, da će se boriti protiv korupcije i neparlamentarne vladavine, a da sporazumom s Hrvatima žele učvrstiti državno i narodno jedinstvo. *Nacionalni blok* u proglasu ističe da će braniti Vidovdanski ustav. Obje stranke ovog bloka ističu da je u državi ostvarena jednakost i ravnopravnost sviju, pa nema potrebe za reformama. *Nacionalni blok* u svojim je proglasima birače posebno upozoravao da ne glasaju za *Hrvatsku republikansku seljačku stranku* i Stjepana Radića jer propagira “maglovitu hrvatsku republiku, koja bi, ako se uspostavi, prouzrokovala rascjep jednog te istog naroda.”³¹

Hrvatska pučka stranka u izbore ulazi prilično oslabljena. Ona napada *Nacionalni blok*, čija bi pobjeda, po njezinu mišljenju, značila “pobjedu negacije slobode, ravnopravnosti i ustavnosti”.³² U izbornom proglasu *Hrvatska pučka stranka* ističe da će se boriti za slobodu čovjeka, hrvatstvo i vjersko osvjedočenje, za socijalnu pravdu i suverenost naroda (hrvatstvo, križ i plug). Ova se stranka zalagala da svi Hrvati na izborima istupe zajedno i da se bore za ustavnu državu Jugoslaviju,

³¹ *Sloga*, br. 2, od 27. siječnja 1925.

³² *Narodna svijest*, br. 4, od 27. siječnja 1925.

uređenu na “bratskom sporazumu, smatrajući da državu treba urediti na načelu autonomije povijesnih pokrajina”. Zemljoradnici koji su nastupili u izborima s demokratima u izbornim proglasima ističu borbu za jugoslavenstvo, za koje kažu da je sinteza srpstva, hrvatstva i slovenstva i temelj na kojemu počiva “sadašnjost i budućnost i veličina naše rase i naše zemlje.”³³

Dubrovački list u nekoliko se članaka prije izbora osvrće na politiku Stjepana Radića i Ante Trumbića, obuhvativši i hrvatsko-srpske odnose. U članku “Ili ili” konstatira da sporazuma između Hrvata i Srba nikad neće biti ako Hrvati budu slijedili politiku Stjepana Radića i Ante Trumbića. Ne dođe li do sporazuma “državu i narod čekaju teška iskušenja”. Pisac članka zato upozorava Trumbića i Radića da paze što rade, jer se u protivnome može očekivati “zemljotres od kojeg će im duše užasom protrnuti”.³⁴

c) Veliki uspjeh *Hrvatske republikanske seljačke stranke* na izborima

Na izborima je *Hrvatska republikanska seljačka stranka* izvojevala u Dubrovačkom kotaru veličanstvenu pobjedu. Dobila je 5.089 glasova (61,93%). Ostale stranke postigle su sljedeće rezultate: *Nacionalni blok* 1.323 glasa (17,36%), *Blok narodnog sporazuma* 754 glasa (9,45%), *Hrvatska pučka stranka* 186 glasova (2,48%), *Nezavisna radnička partija Jugoslavije* 95 glasova (1,26%), *Zemljoradnička stranka* (lijevi) 32 glasa (0,42%) i *Hrvatska pučka stranka* 14 glasova (0,18%) (tablica 3).

Tablica 3. Rezultati izbora za poslanike Narodne skupštine u kotaru Dubrovnik 1925.

Općina	Glasovalo	HRSS	NRPJ	HSP	ZS*	NB	BNS	HPS
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Dubrovnik	2695	1411	75	3	15	683	428	80
Cavtat	2101	1663	3	2	4	242	134	53
Ston	1190	946	7	4	8	141	75	9
Orašac	1143	859	9	5	4	154	70	42
Babino Polje	364	210	1	-	1	103	47	2
<i>Ukupno kotar Dubrovnik</i>	7493	5089	95	14	32	1323	754	186

Izvor: *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do 8. II. 1925.* Beograd, 1926.

³³ *VŽDOD*, br 227, od 24. siječnja 1925.

³⁴ *Dubrovački list*, Dubrovnik, br. 6, od 31. siječnja 1925.

S obzirom na uvjete u kojima se nalazila (zabrana rada i svake propagandne djelatnosti), *Hrvatska republikanska seljačka stranka* na ovim je izborima postigla najveći uspjeh u svom političkom djelovanju dotad. Dakle, dogodilo se obrnuto od procjena režima da će zabranjena stranka doživjeti na izborima neuspjeh i da će sići s hrvatske političke scene, pa će režimski političari morati mijenjati svoju političku taktiku s *Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom*.

d) Prilike nakon izbora

Nakon izbora, u državi je došlo do velikih promjena. Izbori su pokazali da se nije ostvarila zamisao kralja i vlade da će se zabranom rada slomiti *Hrvatska republikanska seljačka stranka* i da će ona nestati s jugoslavenske političke scene. U toj situaciji dolazi do velikog preokreta. Režim nudi sporazum uhićenome Radiću. On, kao zatvorenik, prihvaća pregovore s *Narodnom radikalnom strankom* u uvjerenju da će, surađujući s radikalima u vladi, postići sporazum i tako ostvariti bolji položaj za svoju stranku i Hrvatsku, nadajući se da će tako u jugoslavenskoj državi uvesti znatne unutrašnje promjene.

Poslije potpisivanja sporazuma između *Hrvatske republikanske seljačke stranke* i *Narodne radikalne stranke* (srpanj 1925), formirana je radikalsko-radićevska vlada (RR vlada). Kraljevim pomilovanjem Radić je pušten iz zatvora, a nakon određenog vremena on ulazi u vladu u svojstvu ministra prosvjete. Osim Radića, pomilovani su i pušteni iz zatvora: Vladko Maček, August Košutić, Juraj Krnjević, Stjepan Košutić i Josip Predavec.

Sporazum potpisan s *Narodnom radikalnom strankom* izazvao je u kotarskoj organizaciji *Hrvatske republikanske seljačke stranke* Dubrovnik veliki potres. Dva čelna člana te organizacije, Stjepan Buć i Ivo Trojanović, ne prihvaćaju sporazum. Njima se pridružuju N. Z. Bjelovučić, Niko Buško i drugi. Zajedno s članovima *Hrvatske zajednice*, oni čine jaku frontu protiv sporazuma.

U rujnu 1925. kralj Aleksandar je posjetio Dubrovnik i Dubrovački kotar (rujan 1925.). Hrvati Dubrovnika pozdravili su kralja kao Hrvata i nasljednika kraljeva narodne dinastije iz 9. 10. i 11. stoljeća. Time su potvrdili svoj stav o hrvatskom nacionalnom suverenitetu i kontinuitetu postojanja hrvatske države i hrvatskog državnog prava. Kako je kralj Aleksandar sa suprugom stigao u vrijeme kad se u Hrvatskoj slavila 1000-godišnjica hrvatskog kraljevstva, njegov dolazak iskorišten je za njezinu afirmaciju.

U veljači 1926. godine Dubrovnik je posjetio i Stjepan Radić. U govorima koje je održao u Dubrovniku i Dubrovačkom kotaru Radić je kritizirao postupke radikala, za koje smatra da odstupaju od duha sporazuma. Govorima i drugim postupcima Stjepan Radić daje do znanja svima koji su Dubrovnik smatrali “srpskom Atinom“ ili “slavenskom Atenom” da je on hrvatski grad i hrvatska Atena. U govoru koji je održao neposredno poslije dolaska u Dubrovnik napao je dubrovačke Srbe katolike da imaju vlast, iako su manjina u Dubrovniku, zamjerajući im što se u svemu povezuju s Beogradom, mimoilazeći Zagreb. Ne osporavajući tvrdnju da su Srbi Hrvatima braća, Stjepan Radić je istakao da je budućnost južne Dalmacije i Dalmacije uopće njezino povezivanje s ostalim dijelovima Hrvatske, sa središtem u Zagrebu. Istakavši potrebu zajedničkog života Hrvata i Srba u jedinstvenoj državi, Stjepan Radić to uvjetuje potrebom da se najprije ujedine Hrvati na cjelokupnom njihovu etničkom teritoriju, što je značilo ukidanje postojeće administrativno-teritorijalne podjele države na oblasti, kojom je Hrvatska raskomadana. Time je Radić, zapravo, tražio reviziju Vidovdanskog ustava, što se sigurno nije svidjelo članovima *Narodne radikalne stranke*. U govorima održanima u dubrovačkom kraju Radić se dotakao i sporazuma s tom strankom, objasnivši pritom svoje stavove o republici i federaciji. Radić se osvrće i na one političke snage koje su se odvojile od njegova pokreta, nezadovoljne potpisivanjem sporazuma. Za Stjepana Buća i Iva Trojanovića konstatira da nisu uspjeli razbiti i razjediniti redove *Hrvatske seljačke stranke*, istakavši da je za to zaslužan hrvatski narod u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, koji je “pokazao svu političku zrelost prihativši poruku vodstva Hrvatske seljačke stranke”.³⁵

Općinski izbori 1926. godine

Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca punih je sedam godina odgađala provođenje izbora za općinsku samoupravu u Dalmaciji. Općinama su, naime, upravljali općinski komesari, tzv. upravitelji, koje je postavljala centralistička vlada. Tek početkom 1926. godine donesena je odluka o izborima, koji su značili kraj vlasti komesara u Dalmaciji. Komesari su bili direktni eksponenti centralističkog sustava vlasti koji su bez pogovora izvršavali naredbe iz Beograda i bili glavni eksponenti velikosrpske i unitarističke politike koja se drastično obračunavala s nositeljima hrvatskog nacionalnog pokreta.

³⁵ *Dom*, Zagreb, br. 6, od 10. veljače 1926.

Izbori su održani u svibnju 1926. godine, na temelju Zakona o izboru organa oblasne, sreske i općinske samouprave od 26. travnja 1922. godine (*Službene novine*, 30. kolovoza 1922). Provođenju izbora odupirali su se naročito dalmatinski radikali, koji su u tom provođenju vidjeli i prestanak njihove neograničene vlasti i terora koji su provodili protiv hrvatskog nacionalnog pokreta u dalmatinskim općinama kojima su na čelu bili radikali ili Pribičevićevi samostalni demokrati.

Raspisivanje općinskih izbora list *Borba* je popratio sljedećim komentarom: "Poslije 14 godina zlikovačkog globljenja i satiranja radnog naroda pomoću odurnih općinskih komesara, beogradski vlastodržci raspisaše izbore u Dalmaciji 16. maja. Taj datum radni narod očekuje gladan, bos, iznuren i zatvoren. Ako je i čega od seljaka i bilo, sve porobiše i razgrabiše globe, kamate, dražbine i redovina".³⁶

Na području kotara Dubrovnik bile su sljedeće općine: Dubrovnik, Cavtat, Rijeka, Orašac, Lopud, Šipan, Slano i Ston. Sve općine nisu imale iste liste. Tako se u Dubrovniku ističu liste *Hrvatske seljačke stranke*, *Hrvatskog republikanskog saveza*, *Demokratske stranke*, *Saveza radnika i seljaka*, *Narodne radikalne stranke*, *Samostalne demokratske stranke* i lista *Nezavisni Hrvati*. U općini Cavtat se ističu tri liste: *Hrvatska seljačka stranka*, *Narodna radikalna stranka* i *Hrvatski republikanski seljački savez*. Općina Rijeka dubrovačka ističe liste: *Seljaci Osojnika*, *Vanstranačka grupa* i lista *Gornja Rijeka i složni Hrvati*. U općini Orašac su istaknute liste: *Hrvatska seljačka sloga*, *Složni Hrvati* i *Narodno jedinstvo*. U općini Lopud liste *Složni Lopuđani* i *Zajednica stranaka*. Općina Šipan ima liste *Hrvatska seljačka stranka*, *Narodna šipanska sloga* i *Blok domorodaca*, Općina Slano liste *Probuđeni Hrvati*, *Nezavisni težaci* i *Sloga* te općina Ston liste *Složni Hrvati*, *Demokrati*, *Samostalna demokratska stranka* i *Narodna radikalna stranka*.

Hrvatska seljačka stranka svoje je liste istakla u općinama Dubrovnik, Cavtat, Šipan i Ston. Pobjedila je u Dubrovniku, Cavtatu i Šipanu, postigavši ukupno 2.820 glasova ili 40,55%. U Dubrovniku je postigla 1.341 glas (47,92%), u Cavtatu 76,14%, u Šipanu 47,48%, a u Stonu svega 5,49% glasova. Neuspjeh u Stonu može se objasniti velikim utjecajem disidenata *Hrvatske seljačke stranke* koje predvode Trojanović, Buć i Niko Buško. Manje općine Rijeka, Orašac, Lopud, Slano nisu imale liste *Hrvatske seljačke stranke*. Zbog nedostatka

³⁶ *Borba*, br. 9, od 9. travnja 1926.

izvora ne može se pouzdano tvrditi koje su političke strukture nastupile pod imenima lista *Hrvatska seljačka sloga* i *Složni Hrvati* (Općina Orašac), te lista *Gornja Rijeka i Složni Hrvati* (Općina Rijeka), *Probuđeni Hrvati* (Općina Slano). Mogu pripadati disidentima, a mogu i *Hrvatskoj seljačkoj stranci*. Međutim, s obzirom da su to općine s malim brojem birača, prikazat ćemo ih zasebno.

Hrvatska seljačka stranka na općinskim izborima u kotaru Dubrovnik dobila je 40,55% glasova, što je manje nego na izborima 1925. godine. Vjerovatno zato što je dio glasova postignut 1925. podijeljen između liste disidenata, posebno u Stonu, koja je dobila 70,44% glasova. Ako zbrojimo glasove svih lista s hrvatskim imenom, dobivamo 4.856 glasova (69,84%), što iznosi 233 glasa manje. Dakle, treba zaključiti da je nezadovoljstvo sporazumom s *Narodnom radikalnom strankom* u Dubrovačkom kotaru bilo izrazito i da je *Hrvatska seljačka stranka* izgubila mnogo glasova.

Narodna radikalna stranka istakla je liste u Dubrovniku, Cavtatu i Stonu. Međutim, nije isključeno da se njena lista pod drugim imenom nalazi u nekim manjim općinama, npr. lista *Narodno jedinstvo* (Općina Orašac), *Zajednica stranaka* (Općina Lopud), *Narodna šipanska sloga* (Šipan) i *Sloga* (Općina Slano). U mjestima u kojima je *Narodna radikalna stranka* nastupila pod svojim imenom, u kotaru je ukupno dobila 751 glas (12,10%).

Na izborima je nastupila i *Nezavisna radnička partija Jugoslavije* pod imenom *Savez radnika i seljaka*. Svoju listu istakla je u Dubrovniku, Gružu i Župi i dobila ukupno 180 glasova (5,8%) (tablica 4). Iz policijskih izvještaja, koji su pohranjeni u Državnom arhivu u Dubrovniku, saznajemo o priprema- ma komunista za općinske izbore, u kojima stoji da komunisti na čelu s Nikom Maslačem pripremaju nastup na općinskim izborima s listom *Radnički i seljački savez*.³⁷ Predizbornim aktivnostima rukovodili su komunisti Maslač, Radeljević, Škrabo i Golub. Sastajali su se u hotelu *Centar* na Brsaljama i u Gružu. Na tim skupovima govorili su Maslač, Miloslavić i Car.³⁸ Lista *Radničkog seljačkog saveza* imala je ukupno 33 kandidata i zamjenika. Izborni proglas ove liste ubrzo je zaplijenjen, s obrazloženjem da posredno poziva građane da silom mijenjaju ustav. U zadnji čas tiskan je novi, donekle izmijenjen tekst, u kojem se kritiziraju postupci policije.³⁹ Komunisti su prije izbora

³⁷ KPD, br. 606-1926; VŽDOD, br. 946, od 9. travnja 1926.

³⁸ KPD, br. 606-1926; VŽDOD, br. 1265, 1329-1926. i br. 1081, od 22. travnja 1926.

³⁹ VŽDOD, zbirka Oglasi - 1926.

Tablica 4. Rezultati općinskih izbora 1926. godine u Dubrovačkom kotaru

Općina	Lista	Grad	Gruž	Župa	Ukupno
Dubrovnik	Hrv. seljačka stranka	592	394	355	1341
	Hrv. rep. selj. savez	11	2	36	49
	Demokratska stranka	197	46	42	285
	Savez radnika i seljaka	138	21	21	180
	Narodna radikalna stranka	377	144	25	546
	Nezavisni Hrvati	198	38	31	267
Cavtat	Hrvatska seljačka stranka				1311
	Narodna radikalna stranka				112
Rijeka dubrovačka	Seljaci Osojnika				122
	Vanstranačka grupa				98
	Gornja Rijeka i složni Hrvati				206
Orašac	Hrvatska seljačka sloga				192
	Složni Hrvati				247
	Narodno jedinstvo				138
Lopud	Složni Lopudani				35
	Zajednica stranaka				20
Šipan	Hrvatska seljačka stranka				104
	Narodna šipanska sloga				73
	Blok domorodaca				42
Slano	Probuđeni Hrvati				143
	Nezavisni težaci				57
	Sloga				37
Ston	Složni Hrvati				820
	Demokrati				140
	Samost. demokrat. stranka				57
	Hrvatska seljačka stranka				64
	Narodna radikalna stranka				83

Izvor: M. Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.*: 252-253.

uspjeli oblijepiti po zidovima dubrovačkih kuća crvene plakate s “Pjesmom izrabljivanih i gladnih” V. Hugoa i letak “Radnom narodu”. Organizatori ovog čina (Jaša Miloslavić, Ivo Čubelić, Lovro Ligorio i Niko Maslač) predani su sudu, koji ih je kaznio sa sedam dana zatvora.⁴⁰ Nakon što je Stol sedmorice u Zagrebu potvrdio presudu, list *Borba* je prokomentirala da Državno odvjetništvo u Dubrovniku vidi komunističku propagandu u svim parolama protiv kapitalizma i militarizma i u svakoj agitaciji za republiku. Dapače, i samo isticanje parole radničko-seljačke republike “inkriminira se kao komunistička propaganda, što nije slučaj ni u jednom drugom mjestu ili pokrajini u ovoj državi”.⁴¹

Oblasni izbori

a) Stanje prije izbora

Početak 1927. godine obilježavaju prilike prije održavanja oblasnih izbora. Oblasni izbori održani su na temelju Zakona o izboru organa oblasne, sreske i općinske samouprave, koji je Narodna skupština donijela 1922. godine. Dakle, trebalo je čekati punih sedam godina da se taj zakon realizira, što ukazuje na poteškoće u njegovu provođenju. One su bile političke prirode, kao i kod održavanja općinskih izbora. Prema tom zakonu, uz velikog župana kao predstavnika državne uprave, postojalo je i autonomno samoupravno tijelo - oblasna skupština, koja se birala neposrednim izborima. Oblasni su izbori održani 23. siječnja 1927. godine. U kotaru Dubrovnik istaknute su liste sljedećih stranaka: *Hrvatske federalističke seljačke stranke*, *Hrvatske seljačke stranke*, *Hrvatske pučke stranke*, *Narodne radikalne* i *Samostalno demokratske stranke* (zajednička lista), te lista *Hrvatskog radničkog saveza* i lista disidenata *Narodne radikalne stranke*. Na ovim izborima grad Dubrovnik je samostalno birao poslanike, njegovi birači nisu glasali s listama ostalih mjesta u kotaru (mjesto iznad 5.000 stanovnika imalo je pravo samostalno glasati).

Izborna propaganda započela je neposredno nakon Nove 1927. godine u svim općinama kotara Dubrovnik. *Hrvatska seljačka stranka* 5. siječnja 1927. upućuje Proglas seljačkome narodu, u kojemu govori o uspjehu što ga je stranka postigla u jačanju hrvatskog nacionalnog pokreta, kojemu je cilj postizanje “priznanja“, “hrvatstva” te “slobodno izražavanje hrvatskih osjećaja i isticanje hrvatske zastave.”⁴²

⁴⁰ M. Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.*: 424, bilješka 743.

⁴¹ M. Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.*: 251.

⁴² Franko Mirošević, *Počelo je 1918. ... Južna Dalmacija 1918-1929*. Zagreb: Školska knjiga 1992: 193.

U proglasu se *Hrvatska seljačka stranka* obraća i radnicima, koje poziva da ne napadaju stranku jer su oni potekli od težaka. *Hrvatski federalistički seljački savez* u Dubrovniku letkom poziva pristaše *Hrvatske pučke stranke* da glasaju za njihovu listu, ističući da *Hrvatska pučka stranka* nije prišla *Narodnoj radikalnoj stranci*, nego njezini politički protivnici obmanjuju birače. Jednako je postupila i *Hrvatska seljačka stranka*. *Hrvatski seljačko-radnički blok* (komunisti), u povodu oblasnih izbora, izdao je Deklaraciju u kojoj je istakao da će raskrinkati sve prijevare koje se provode na štetu seljaka. Biračima je ujedno obećao da će se predstavnici njegove liste boriti za ukidanje osobne dohodarine i globa, za izgradnju putova, cesta i čatrnja, te unapređenje ribarstva i osiguranje poljoprivrednih kredita po povoljnim uvjetima. *Radničko seljačka lista* bila je lista Radićevih disidenata i dubrovačkih komunista. List *Borba* u broju 45 donosi upute biračima o glasovanju, istakavši da izbornu kampanju treba iskoristiti za suzbijanje “plaćenih korteša i buržoaskih stranaka”. Tamo gdje *Hrvatski seljačko-radnički blok* nije istakao svoje liste preporučuje se da se ne napadaju kandidati *Hrvatske seljačke stranke*, jer mi “nijesmo protiv seljaka koji su još uvijek uz Radića, već protiv gospodskog vodstva stranke”.⁴³

Skupina komunista koje predvodi Niko Maslač zagovara glasovanje za *Hrvatsku seljačku stranku*, Ivo Banović da radnici glasaju za listu *Hrvatske federalističke seljačke stranke*, a Jaša Miloslavić, poznati dubrovački novinar i republikanac koji je 1926. godine prišao komunistima, bio je protiv oba prijedloga.⁴⁴ *Hrvatska riječ* pod naslovom “Nejasan postupak radničke partije” o navedenom iznosi da su radnici tek u zadnji čas odustali od izbora, iako su po direktivi iz Splita, u nedostatku vlastite republikanske i liste Radićevih disidenata morali glasati za federaliste.⁴⁵ Radnici su samostalno istupili na ovim izborima jedino u kotaru Dubrovnik, s kandidatima: Vlaho Perović, težak iz Mrcina, Luko Stjepović, težak iz Brsečina, te Ivo Golub, bojadisar iz Dubrovnika.⁴⁶ U navedenim suprotnostima koje su se uoči ovih izbora pojavile među komunistima kotara Dubrovnik sudjeluje i rukovodstvo *Komunističke partije Jugoslavije* za Dalmaciju. Na pokrajinskoj konferenciji *Komunističke partije Jugoslavije* za Dalmaciju, koja je sazvana radi donošenja konačne odluke, zaključeno je da se prihvati sporazum nezavisnih radnika i disidenata *Hrvatske seljačke stranke*. Zajednički program je predviđao borbu protiv podjele

⁴³ *Borba*, br. 45, 1926.

⁴⁴ *VŽDOD*, br. 218, od 20. siječnja 1927.

⁴⁵ *Hrvatska riječ*, Dubrovnik, br. 2, od 19. siječnja 1927.

⁴⁶ M. Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.*: 254.

zemlje na oblasti, sprovođenje agrarne reforme, radničko zakonodavstvo, osam-
satno radno vrijeme, slobodu radničkog i sindikalnog organiziranja, amnestiju
političkih zatvorenika i borbu protiv režima kundaka i nasilja.

Kotarsko poglavarstvo Dubrovnika obavješćuje velikog župana Dubrovač-
ke oblasti 18. siječnja 1927. da službene radničko-seljačke liste u Dubrovačkom
kotaru nema, te da je Vlaho Perović, koji ne pripada nijednoj stranci, istaknut
kao nosilac liste. Po mišljenju kotarskog poglavara, ta je lista trebala pridobi-
ti glasove “komunista, republikanaca i ostalih nezadovoljnika u dubrovačkom
srezu”.⁴⁷ *Hrvatska pučka stranka* izbore za oblasnu skupštinu popratila je
komentarom u listu *Narodna svijest*, navevši da oblasna skupština nije pravo
samoupravno tijelo, jer u mnogočemu ovisi o velikom županu i ministru unu-
trašnjih poslova. Međutim, ipak je istakla važnost njezina izbora, napose za-
to da sama skupština “ne bude upotrebljena za sinekure pojedinim pristašama
vladajuće partije i za učvršćenje centralizma”. U oblasnim izborima stranka
vidi mogućnost aktiviranja svih Hrvata protiv centralizma, što bio omogući-
lo izlazak iz “mrtvila i bauka prevrtljivosti do koje je doveo Stjepan Radić”,
te tako, s jakim Hrvatskom, vođenje borbe za “ravnopravne odnose u Jugo-
slaviji”. U predizbornoj kampanji obnavljaju svoje zahtjeve iz 1920. i 1921.
godine za uvođenje oblasnih autonomija, ističući da će u tim autonomijama
Hrvati biti “slobodni gospodari u svojoj kući” te da će im osigurati “vjersku
ravnopravnost i slobodu za sve pozitivne vjeroispovijesti”.⁴⁸

b) Rezultati izbora

Što reći za ove izbore? Treba konstatirati da je broj birača bio nešto manji
nego na parlamentarnim i općinskim izborima i da je *Hrvatska seljačka stran-
ka* na tim izborima dominirala (tablice 5 i 6), iako nije postigla onoliki broj
glasova kao u općinskim ili parlamentarnim izborima 1925. godine. Od 12
zastupnika oblasne skupštine (zajedno s kotarom Korčula) *Hrvatska seljačka
stranka* je dobila 10 mandata, dok je *Narodna radikalna stranka* sa *Samostalnom
demokratskom strankom* postigla svega dva mandata. U oblasnu skupštinu
grad Dubrovnik birao je jednog zastupnika. O rezultatima *Hrvatske seljačke
stranke* na ovim izborima Mato Kapović piše: “Pa iako je Hrvatska seljačka
stranka i ovog puta odnijela pobjedu, ipak je dobila manji broj glasova nego

⁴⁷ *VŽDOD*, br.1560, od 18. siječnja 1927.

⁴⁸ *Narodna svijest*, br. 3, od 18. siječnja 1927.

Tablica 5. Rezultati oblasnih izbora 1927. godine - grad Dubrovnik

Grad Dubrovnik	Broj glasova	Udio (%)
Hrvatska seljačka stranka	961	39,48
Nar. radikalna i Samostalna dem. stranka	576	23,66
Demokratska stranka	116	4,76
Hrv. federalistička seljačka stranka	67	2,75
<i>Ukupno</i>	1720 (od upisanih 2434)	70,66

Izvor: VŽDOD, br. 273, od 26. siječnja 1927.

Tablica 6. Rezultati oblasnih izbora 1927. godine - kotar Dubrovnik (bez grada Dubrovnika)

Lista	Broj glasova	Udio (%)
Hrvatska seljačka stranka	2135	46,05
Hrv. federalistička selj. stranka	895	19,30
Nar. radikalna i Samostalna dem. stranka	857	18,48
Hrvatska pučka stranka	295	6,36
Radničko-seljački savez	154	3,32

Izvor: VŽDOD, br. 273, od 26. siječnja 1927.

1925. godine.” Analizom uzroka te pojave dolazi se do zaključka da su trzavice unutar vodstva stranke i međusobni sukobi u dubrovačkoj organizaciji, uz činjenicu da je seljaštvo više očekivalo od ulaska *Hrvatske seljačke stranke* u vladu, pridonijeli apstinenciji znatnog broja glasača sa sela, dok se samo manji dio priklonio drugim strankama. Zbog neuspjeha da dobije podršku naroda, prestao je postojati *Hrvatski seljački republikanski savez*.⁴⁹ I ovi su izbori pokazali da su Radićevi disidenti bili još jaki, pogotovo u području izvan gradskih zidina, i to u općini Ston, gdje je *Hrvatska federalistička seljačka stranka* dobila 675 glasova od ukupno 958, ili 70%, i to na račun *Hrvatske seljačke stranke*. Oblasni izbori bili su uvod u parlamentarne izbore, koji su održani u rujnu 1927. godine. Oni su pokazali da su na političkoj sceni ostale samo dvije najjače stranke: *Hrvatska seljačka stranka* i *Narodna radikalna*

⁴⁹ M. Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.*: 255.

stranka zajedno sa Samostalnom demokratskom strankom. Mnogi su za ove izbore konstatairali veliku apstinenciju, što se baš i ne može utvrditi. Istina, u kotaru Dubrovnik na birališta nije došlo 53% birača, ali je zato u gradu apstiniralo samo oko 29% birača.

Izbori za Narodnu skupštinu 1927. godine

a) Opće stanje u državi početkom 1927. godine

Neposredno nakon održanih oblasnih izbora, 28. siječnja 1927. godine zbio se krupan politički događaj. Toga dana *Hrvatski seljački klub* - tijelo zastupnika *Hrvatske seljačke stranke* u Narodnoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca - donosi zaključak da prekida suradnju s radikalima (*Narodnom radikalnom strankom*) i prelazi u oporbu. Tom je prilikom ujedno zaključio da nema ni najmanje povjerenja u Nikolu Uzunovića i radikalski dio njegove vlade, a u njemu posebno Uzunovića, Milana Srškića i Maksimovića smatra rušiteljima Vidovdanskog ustava i prezirateljima narodnog suvereniteta, pa *Hrvatska seljačka stranka* ne može i neće surađivati ni u kojoj vladi u kojoj bi bila ta tri radikalska ministra. Kad su zastupnici *Hrvatske seljačke stranke* istoga dana postupili u skladu s tim zaključkom i odbili glasovati u Narodnoj skupštini za dva radikalska kandidata u Upravu ratne štete, radikali su kod glasovanja ostali u manjini, nakon čega je Uzunović podnio kralju ostavku vlade.⁵⁰ Navedena odluka donesena je zato što se radikali nisu pridržavali sporazuma potpisanog 1925. godine. Na osnovi navedenog zaključka *Hrvatskoga seljačkog kluba*, ministri iz redova *Hrvatske seljačke stranke* istupili su iz vlade. Našavši se u oporbi, Stjepan Radić i *Hrvatska seljačka stranka* nastavljaju borbu protiv centralizma, velikosrpske hegemonije i korupcije u državi, ulazeći u snažne političke konfrontacije s radikalima u Narodnoj skupštini, na javnim zborovima i u tisku. Njima raskrinkavaju politiku radikala i upozoravaju na njihove zloupotrebe vlasti, tražeći rješavanje hrvatskog pitanja. Posebno su bili ogorčeni zbog zloupotreba radikala na oblasnim izborima u Vojvodini, Srijemu, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji.

Stranački odnosi jako su se zaoštrili. Radikali više nisu imali većinu u Narodnoj skupštini. U toj situaciji kralj ukazom od 15. lipnja 1927. raspušta Narodnu skupštinu i raspisuje nove izbore za 11. rujan 1927. godine. Raspisivanje izbora

⁵⁰ Ivan Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb, 1988: 221.

obrazloženo je konstatacijom da Narodna skupština “svojom nesposobnošću ne djeluje u interesu narodnog i državnog života zbog čega niz zakona nije donesen”.⁵¹

b) Političke prilike u Dubrovačkom kotaru prije izbora

Početak 1927. godine započinje obnova mjesnih i općinskih organizacija *Hrvatske seljačke stranke*. Održavaju se brojni sastanci kojima prisustvuju istaknuti članovi vodstva stranke (glavnog odbora). U neposrednim kontaktima s članstvom oni tumače politiku vodstva stranke, njezine odluke i postupke. Početkom veljače, neposredno poslije oblasnih izbora, u Dubrovniku boravi August Košutić, sredinom veljače dr. Šibenik, Pucelj i A. Košutić. Bio je najavljen dolazak Stjepana Radića, koji je put morao odgoditi zbog smrti zeta Josipa Vandekara, koji je umro 30. siječnja 1927. godine u 35. godini života, a za kojega list *Dom* piše da se “isticao perom i živom riječju za širenje seljačkog pokreta u Dalmaciji”.⁵²

Sređivanje stranačkih organizacija u općini Ston, koja je bila jako uporište disidenata, započeto je prije oblasnih izbora, a nastavljeno i nakon njih, tijekom velikog dijela 1927. godine. U stranačkoj aktivnosti ističu se Frano Kolumbić, Ivo Roko i Luka Sarić, koji su na brojnim sastancima u stonskoj općini, u toj “kuli federalista”, tumačili ispravnost politike vodstva *Hrvatske seljačke stranke*, njen stranački program i stranačku politiku. Tumačeći stranački program, ističu njegove prednosti pred programom drugih stranaka, posebno federalista i disidenata. Federaliste napadaju kao “pokvarenu gospodu koja osniva stranke i strančice radi svojih niskih motiva” i ističu da seljaštvo samo mora odlučiti o svojoj sudbini, ali da će mu uspjeh biti zajamčen “samo u zajedničkoj borbi sa ostalim seljacima u Srbiji i Sloveniji”.⁵³

Pred parlamentarne izbore 1927. godine aktiviraju se ponovo i komunisti. Ovaj put oni koaliraju s Radićevim disidentima Matom Bekavcem i Božom Rašicom. Nosilac te koalicijske liste bio je pop Petar Đirlić. U izbornom sporazumu Pokrajinskog odbora disidenata *Hrvatske seljačke stranke* i radnika ističe se potreba najtješnijeg saveza radnika i seljaka, koji pod zajedničkom

⁵¹ Hrvoje Matković, »Političko opredjeljivanje stanovnika kutinskog kraja između dva svjetska rata.«, u: *Kutina. Povijesno kulturni pregled s identitetom današnjice*. Kutina, 2002: 302.

⁵² *Dom*, Zagreb, br. 19, od 11. svibnja 1927.

⁵³ *Narodni val*, Zagreb, br. 16, od 6. siječnja 1927.

“oznakom Hrvatskog seljačkog radničkog bloka izlaze sa zajedničkom platformom”.⁵⁴ Glavne odrednice te platforme su: borba protiv centralističko-hegemonističkog ustava i politike nacionalnog tlačenja, protiv Zakona o zaštiti države, za slobodu štampe, zbora i udruživanja, za opću amnestiju političkih i vojnih osuđenika, za mir i savez sa sovjetskom Rusijom, za rješenje agrarnog pitanja oduzimanjem zemlje veleposjednicima bez naknade. Naknadu veleposjednicima trebala je dati država. “Za poništenje svih parnica u agrarnim sporovima, za ukidanje redovine, za oproštaj poreza siromašnim seljacima, za organiziranje jeftinog poljoprivrednog kredita, za slobodno sindikalno udruživanje”.⁵⁵ Treba reći da je ovo koaliranje imalo odjeka u partijskom rukovodstvu Dalmacije. Dio članova se suprotstavio toj odluci, ali se ona opravdavala direktivama nadležnih viših partijskih organa.

U redovima kotarskog rukovodstva *Hrvatske seljačke stranke* nije bilo jedinstva u pogledu imenovanja kandidata. Nezadovoljstvo je izazvala odluka vodstva stranke da se u Dubrovačkom kotaru istakne kandidatura dr. Bariše Smoljana. Dubrovačka organizacija je od vodstva stranke tražila da se na izborima istakne kandidatura osobe koja živi i politički djeluje u Dubrovniku. Podvojenost je došla do izražaja i prilikom dolaska Josipa Predavca, jer su Miho Škvrce i Petar Slovinić poslali članstvu odvojene pozive za sastanak. U tom sukobu pobijedila je skupina koju je vodio Miho Škvrce i koja je prihvatila prijedlog vodstva stranke da se umjesto Bariše Smoljana kao kotarski kandidat istakne Nikola Precca, a kao njegov zamjenik Jako Kostopeč. Nakon te odluke, predsjednik mjesne organizacije Dubrovnik Petar Slovinić dao je ostavku. To je značilo poraz skupine s Koprivicom, Rašicom i Slovinićem na čelu, koji su nastojali da se u Dubrovačkom kotaru istakne kandidatura Dubrovčanina. Nikola Precca u drugoj polovici kolovoza boravi u Dubrovačkom kotaru te s nosiocima liste Augustom Košutićem, Jakom Kostopečom, Mihom Škvrcom, Franom Kolumbićem, Antom Kusarom i Rokom Mišetićem održava zborove u Konavlima, Dubrovniku, Stonu, Šipanu, Mljetu i Župi dubrovačkoj. U Stonu i Stonskoj općini federalisti su pokušali razbiti zborove *Hrvatske seljačke stranke*, ali nisu uspjeli.⁵⁶

⁵⁴ VŽDOD, Zbirka oglasa - *Borba*, br. 42, od 3. rujna 1927.

⁵⁵ Drago Gizdić, *Dalmacija 1941. godine*. Split, 1972: 50

⁵⁶ Uočivši da u Dubrovniku postoje neslaganja u vezi s isticanjem imena kandidata, vodstvo *Hrvatske seljačke stranke* upućuje Josipa Predavca u Dubrovnik, gdje na skupštini održanoj 25. lipnja 1927. ističe “kraj gospodskom režimu”, pretkazujući pobjedu *Hrvatske seljačke stranke*, koji žele, kako piše list *Dom* u broju 28 od 1. srpnja 1927. usprkos “protivnicima i odmetnicima da novim smicalicama poremete naše redove i naše seljaštvo.”

Jedinstvenosti u pogledu isticanja kandidata nije bilo ni među radikalima. Dalmatinski se radikali sve do izbora spore o kandidatima u kotarima Korčula i Kotor, a nesuglasica je u početku bilo i u pogledu isticanja Ljube Jovanovića kao nosioca liste. S druge pak strane, dubrovački radikali predlažu za kotarskog kandidata Melka Čingriju, što on odbija zbog stava vodstva stranke u Dalmaciji koja je u tom pogledu imala drugačije planove. Na kraju je Ljuba Jovanović bio nosilac radikalske liste, dok je kandidat u kotaru bio Štefi Račić.

c) Predizborne agitacije

Neposredno prije izbora dubrovački su radikali održali predizborni skup na kojem je govorio Uroš Desnica. On je u svom govoru osudio postupke političkih protivnika, posebno *Samostalne demokratske stranke*, zbog neloyalnosti u političkoj borbi, zatraživši od članstva slogu i jedinstvo. Prije izbora radikali upućuju članstvu proglas u kojemu odbijaju napade na stranku i opovrgavaju pretkazivanja o njezinoj propasti, ističući da će stranka “kao i u prošlosti tako i u budućnosti, igrati veliku i presudnu ulogu u vođenju narodnih i državnih poslova jer su u njoj duhovi Pašića i Jovanovića”.⁵⁷ U proglasu se stranka također obvezuje da će se boriti za donošenje potrebnih zakona kojima će se ublažiti gospodarska kriza i pomoći sirotinji.

Hrvatska federalistička seljačka stranka na parlamentarnim izborima 1927. nastupa s listom *Hrvatskoga seljačko-radničkog bloka*. U proglasu biračima ističe da je *Hrvatski blok* nastao na temelju spoznaje “svijesnog dijela hrvatskog naroda da je Radićeva politika pogubna, štetna, ponižavajuća i sramotna za hrvatski narod”.⁵⁸ *Hrvatski blok* postavlja dva cilja. Prvi je cilj stvaranje političke organizacije koja bi provela reviziju Vidovdanskog ustava, a u skladu s hrvatskim državnim pravom. Drugi je cilj legalnom borbom u parlamentu i izvan njega pridonijeti promjeni položaja hrvatskog naroda u državi. *Hrvatski blok* je okupljao pristaše *Hrvatske federalističke seljačke stranke*, dio Radićevih disidenata (pristaše Buća i Trojanovića) i druge manje skupine nezadovoljne Radićevom politikom, te *Hrvatsku stranku prava*. U srpnju 1927. u Dubrovniku je osnovana županijska organizacija *Hrvatskog bloka*, na čelu koje je bio Niko Buć iz Orašca. Uz nju su još bili dr. N. Z. Bjelovučić, Miše Salamun, seljak iz Mlina, i dr. Stjepo Perić iz Stona. I unutar *Hrvatskog bloka* bilo je sporova u vezi s prihvaćanjem nositelja liste. Na kraju je prihvaćena kandidatura Radićeva disidenta dr. Mimice za kotare Split i Dubrovnik. Sporazum

⁵⁷ *Država*, Split, br. 312, od 30. srpnja 1927.

⁵⁸ *Dubrovački list*, Dubrovnik, br. 29, od 5. rujna 1927.

su potpisali u Splitu Petar Đirlić i prof. Petar Bulat, a za nezavisne radnike Vicko Jelaska i Ivo Baljkas. Sporazum komunista i disidenata HSS-a pokazuje da su dalmatinski komunisti tražili izlaz iz zatvorenosti koja im je bila nametnuta zabranom rada te da su nastupom na izborima nastojali proširiti svoj utjecaj u narodu. Stavovi koje su zastupali u pogledu rješavanja nacionalnog pitanja potvrđuju da su oni u to vrijeme ispravili mnoge greške i zablude koje su u tome imali, pa su tako osigurali aktivno uključivanje u njegovo rješavanje.

Na izborima 1927. *Hrvatska pučka stranka* nastupa samostalno, očekujući da će ponoviti uspjeh iz 1920. godine. Računala je s pridobivanjem onih Radićevih pristaša koji su bili nezadovoljni njegovom politikom. Zbog toga na predizbornim skupovima oštro napada politiku *Hrvatske seljačke stranke* i državni centralizam. U proglasima ističe poklič “U boj rame uz rame s ostalim svijesnim Hrvatima, pučanima, katolicima koje je Radić sramotno izdao”.⁵⁹ Na sastanku potkraj kolovoza 1927. godine u Dubrovniku, dr. Stjepan Barić, predsjednik stranke, istakao je da je borba protiv centralizma nužna za opstanak Hrvata, te smatra da je Stjepan Radić, prihvaćanjem Vidovdanskog ustava, učinio “strašan zločin”, ali da hrvatski narod nije poklekao pred centralizmom ako je poklekao Radić. Centralizam, kaže Barić, “omogućuje odnarođavanje Hrvata, prosvjetnom politikom centralizam širi po Hrvatskoj velikosrpstvo”.⁶⁰ Na zborovima u Čilipima, Grudi i Pridvorju, Barić poziva Konavljane da glasaju za *Hrvatsku pučku stranku* i da se suprotstave Radićevoj izdaji. U članku “Skrajnje je vrijeme”, list *Narodna svijest* poziva pučanstvo da se na izborima obračuna s onima koji su ga devet godina varali, ističući da je “radićevština zarobila volju jednog dijela hrvatskog naroda”, tako da je postao potpuno nesposoban da “primi razloge zdravog razuma”.⁶¹ U članku “Kršćanstvo temelj politike” *Narodna svijest* traži da se politika postavi na temelje kršćanske vjere, navodeći da su korupcija, laganje u politici i zavaravanje naroda uzroci svih zala, što je sve nekršćansko ponašanje.⁶² Kritizirajući centralizam, traži se uspostava Hrvatskog sabora s hrvatskom vladom, samostalnost financija i jedinstvo svih hrvatskih zemalja. Time se stranka opredjeljuje za samostalnost cjelokupne jedinstvene Hrvatske, prihvaćajući federalizam i napuštajući dotadašnje zahtjeve za autonomnost historijskih pokrajina. Uz nositelja liste Stjepana Barića, kandidat na njegovoj listi u Dubrovačkom kotaru bio je Pero Glavić.

⁵⁹ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 34, od 25. kolovoza 1927.

⁶⁰ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 34, od 25. kolovoza 1927.

⁶¹ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 34, od 25. kolovoza 1927.

⁶² *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 35, od 30. kolovoza 1927.

Demokrati su uz pomoć vodstva stranke, napose Grge Anđelinovića, poduzeli razgranatu predizbornu aktivnost. Zborove su održali gotovo u svim općinama. I demokrati na svojim zborovima napadaju *Hrvatsku seljačku stranku* i Stjepana Radića. U govoru u Dubrovniku, Grga Anđelinović ponavlja svoju staru tezu da je Stjepan Radić najviše kriv za hegemoniju koju su Srbi uspostavili u državi, i to zato što je dugo vremena bojkotirao “Narodnu skupštinu, što je omogućilo Srbima da se drugim narodima nametnu i da ih zapostave”.⁶³ Priznavši podređen položaj Hrvata u državi, kao i Srba - prečana, Anđelinović je istakao da država mora biti zajedničko dobro i Srba i Hrvata i Slovenaca, a državno i narodno jedinstvo mora se uspostaviti u jugoslovenstvu.⁶⁴

Nosilac liste *Samostalne demokratske stranke* u Dalmaciji bio je Prvoslav Grisogono. Samostalni demokrati nisu bili aktivni u predizbornoj propagandi. U izvješćima, veliki župan Dubrovačke oblasti tvrdi da su prilično pasivni i da očekuju glasove radikala. Na izborima 1927. ova je stranka nastojala postići uporište među seljacima, koje u izborima dotad nije imala. U izbornim proglasima ističe se briga za seljačke mase i interese “malog potištenog čovjeka”, te “seljački narod koji je jezgra i kičma naše države”.⁶⁵ Samostalni demokrati manje od ostalih stranaka napadaju *Hrvatsku seljačku stranku*, a veliki župan Dubrovačke oblasti, u izvješću ministru unutrašnjih poslova piše da “ne poduzimaju nikakve predizborne akcije“, te da im “izgledi u dubrovačkoj oblasti vrlo slabo stoje”.⁶⁶

Predizborna aktivnost protekla je bez većih incidenata, a nije bilo ni posebnih konfrontacija između najistaknutijih stranaka, osim događaja u Stonu koji je beogradska štampa pokušala pretvoriti u aferu, kad je na blagdan Velike Gospe 15. kolovoza izbio sukob između orjunaša i radikala s jedne strane, i radićevaca s druge. List *Politika* donosi vijest da se u Stonu “lije krv” te da su iz Dubrovnika poslana tri automobila naoružanih vojnika da smire sukobe.⁶⁷

Oblasna uprava na čelu sa županom imala je približno točnu sliku stranačkih odnosa u oblasti. Obavijesti koje je slala ministru unutrašnjih poslova

⁶³ *Dubrovački list*, Dubrovnik, br. 22, od 19. srpnja 1927. Tom je prilikom Anđelinović rekao da neće biti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ako hoće da bude Srbija. On je smatrao da se problemi i nevolje u državi ne mogu suzbiti Radićevom politikom.

⁶⁴ *Dubrovački list*, Dubrovnik, br. 22, od 19. srpnja 1927.

⁶⁵ Hrvoje Matković, *Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb, 1972: 208

⁶⁶ *VŽDOD*, br. 2021, od 21. srpnja 1927.

⁶⁷ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 34, od 25. kolovoza 1927.

uvelike su potvrdili izborni rezultati. Župan je predviđao veću apstinenciju birača nego 1925. godine, i to birača koji su 1925. glasali za *Hrvatsku seljačku stranku*. Veliki je župan smatrao da će na račun *HSS*-a ojačati *Hrvatska federalistička seljačka stranka*, *Hrvatska pučka stranka* i *Hrvatski radnički seljački savez* te i druge “plemenske stranke”, što je uglavnom bilo točno, ali ne onoliko koliko se smatralo. Prognoze da će tzv. nacionalne stranke zadržati svoj utjecaj uglavnom su se obistinile.⁶⁸

Vlast se brinula za pravilno provođenje izbora. Od župana je zatraženo da poduzme zakonske mjere protiv svih osoba koje u izbornoj borbi krše izborne propise. Kandidati su pozvani da u izbornoj borbi ne raspiruju stranačke strasti i ne ulaze u međusobne sukobe, te da se svim sredstvima spriječi ne-savjesna agitacija. Posebno se tražilo sprečavanje agitacije kojom se zloupotrebljava ime kralja.⁶⁹

d) Rezultati izbora

Rezultati izbora u kotaru Dubrovnik bili su sljedeći. Glasalo je ukupno 7.034 glasača, od tog broja *Hrvatska seljačka stranka* dobila je 3.547 glasova (50,42%), *Hrvatski blok* 931 glas (13,23%), *Narodna radikalna stranka* 892 glasa (12,68%), *Demokratska stranka* 866 glasova (12,31%), *Samostalna demokratska stranka* 379 glasova (5,38%), *Hrvatska pučka stranka* 338 glasova (4,80%), *Nezavisni seljački radnički blok* 81 glas (1,15%).⁷⁰ U općini Dubrovnik (Dubrovnik, Gruž i Župa) glasalo je 2.496 glasača. Od toga *Hrvatska seljačka stranka* dobila je 1184 glasa (47%), *Narodna radikalna stranka* 431 glas (17,26%), *Demokratska stranka* 363 glasa (14,54%), *Samostalna demokratska stranka* 194 glasa (7,77%), *Hrvatski blok* 122 glasa (4,88%) i *Nezavisni seljačko-radnički blok* 66 glasova (2,64%). Općina Ston je najviše glasova dala *Hrvatskom bloku*, 378 glasova (66,19%), dok je lista *Hrvatske seljačke stranke* dobila 44 glasa (7,70%). Slično je bilo u općini Smokovljani - od 483 glasa *Hrvatski blok* je dobio 245 glasova (50,72%), a lista *Hrvatske seljačke stranke* 106 glasova (21,44%). Centralističke i unitarističke stranke najviše su glasova dobile u općini Dubrovnik - *Narodna radikalna stranka* 431 glas (17,16%), *Demokratska stranka* 363 (14,54%), a *Samostalna demokratska stranka* 194

⁶⁸ VŽDOD, br. 2281, od 18. kolovoza 1927.

⁶⁹ VŽDOD, br. 2065, od 25. srpnja 1927.

⁷⁰ *Novo doba*, od 12. rujna 1927.

Tablica 7. Rezultatu izbora za Narodnu skupštinu 1927. godine u kotaru Dubrovnik

Općina	Glasovalo	HSS	SDS	HPS	DS	NRS	NSRB	HB
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Dubrovnik I	488	196	50	29	74	105	11	23
Dubrovnik II	454	183	43	31	76	78	18	25
Dubrovnik III	539	191	65	34	87	108	16	38
Gruž I	301	170	14	13	35	60	5	4
Gruž II	279	145	19	12	34	58	-	11
Župa	453	299	3	17	57	22	16	21
Općina Dubrovnik	2496	1184	194	136	363	431	66	122
Cavtat	400	255	13	7	9	113	-	3
Čilipi	549	395	8	25	53	62	1	5
Gruda	534	384	6	32	69	31	3	9
Pločice	372	212	2	40	53	17	5	43
Rijeka	307	191	4	16	55	15	-	26
Orašac	264	181	27	9	14	5	-	28
Trsteno	291	211	18	30	19	7	1	5
Lopud	58	29	8	8	8	-	-	5
Šipan	145	91	6	4	25	18	-	1
Slano	206	114	-	10	40	14	-	28
Ston	571	44	53	13	15	64	4	378
Smokovljani	483	106	8	3	94	26	1	245
Babino Polje	358	150	32	5	49	89	-	33
Ostale općine kotara Dubrovnik	4538	2363	185	178	503	461	15	809
<i>Ukupno kotar Dubrovnik</i>	7034	3547	379	338	866	892	81	931

glasa (7,77%).⁷¹ U Dubrovačkoj općini ove su stranke dobile ukupno 988 glasova (39,58%). Prema tome, te su se političke snage uvelike, na ovim izborima, približile rezultatu koje je postigla *Hrvatska seljačka stranka* (tablica 7).

Obistinile su se prognoze da će na izborima 1927. godine *Hrvatska seljačka stranka* dobiti manje glasova nego na izborima 1925. godine. Na izborima 1927. godine lista *Hrvatske seljačke stranke* dobila je 3.547 glasova (50,42%), a 1925. 5.085 glasova (72,29%). Za pretpostaviti je da je manjak glasova dobila lista *Hrvatskog bloka*, koja je dobila 931 glas (13,23%).

Zaključak

Kotar Dubrovnik u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1921. Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca) sudjelovao je na izborima ukupno osam puta, i to za ustavotvornu skupštinu 1920. godine, za Narodnu skupštinu 1923, 1925. i 1927. godine, te 1926. na općinskim i 1927. godine na oblasnim izborima. Na svim tim izborima vodila se borba između dvije političke opcije, opcije centralizma, monarhizma s jedne strane te federalizma i konfederalizma s druge. Na svim izborima stanovnici Dubrovačkog kotara u većini su dali povjerenje federalističkoj opciji. Najizražajnije na izborima 1925. godine, ali i 1923. godine. Još je očitija prevaga navedene političke opcije izražena na općinskim izborima 1926. i oblasnima 1927. godine.

Hrvatska republikanska (seljačka) stranka prvi put je istakla svoje liste u Dubrovačkom kotaru 1923. godine, na parlamentarnim izborima za Narodnu skupštinu. Nitko nije očekivao njezin uspjeh, s obzirom da je svoje organizacije osnovala u tom kotaru 1921. i 1922. godine. Na tim izborima dobila je 3.923 glasa ili 59,42%. Na izborima za Narodnu skupštinu 1925. godine postigla je još veći uspjeh s 5.089 glasova ili 67,91%. Zbog sukoba u stranci 1925, kada dio članova napušta stranku, na izborima 1927. postiže slabiji uspjeh, svega 3.547 glasova ili 50,42%. Dakle, ona je i pored pada još uvijek najjača politička stranka u kotaru. Najbolje rezultate postigla je na općinskim izborima 1926. kao i na oblasnim izborima 1927. godine. Na općinskim izborima, od osam općina većinu je imala u tri najveće (Dubrovnik, Cavtat, Šipan). U općinama Rijeka dubrovačka, Orašac, Lopud i Slano teško je odrediti na čijoj je strani bila prevaga,

⁷¹ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 39, od 14. rujna 1927.

na strani *Hrvatske seljačke stranke* ili *Hrvatske seljačke federalističke stranke*, jer na izbornim listama nije isticano ime stranke, već se isticalo hrvatsko ime (*Složni Hrvati, Hrvatska seljačka sloga, Probuđeni Hrvati*). U općini Ston većinu je dobila *Hrvatska seljačka federalistička stranka*, u kojoj je najviše bilo Radićevih disidenata.

Ti veliki uspjesi postignuti su pod vodstvom *Hrvatske seljačke republikanske stranke* (od 1925. *Hrvatske seljačke stranke*). Uspjesi su postignuti pod vrlo teškim uvjetima. *Hrvatska republikanska seljačka stranka* borila se s mnogim problemima, pod žandarskim i policijskim terorom, zabranama i progonima. Međutim, sve su te poteškoće uspješno savladane, jer je vjera naroda u *Hrvatsku republikansku seljačku stranku* i njena vođu Stjepana Radića bila snažna i nepokolebljiva.

Hrvatska republikanska seljačka stranka, u borbi za stjecanje prvenstva u redovima dubrovačkog puka, vodila je borbu s više stranaka hrvatske (*Hrvatska pučka stranka, Hrvatska seljačka federalistička stranka* - ranija *Hrvatska zajednica*, te *Hrvatska stranka prava*). Međutim, one joj nisu bile ozbiljniji konkurent. Mnogo jače su bile centralističke i unitarističke stranke *Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka* i *Samostalna demokratska stranka*, koje su svoje uporište imale u Dubrovniku.

ELECTION RESULTS IN *KOTAR* DUBROVNIK BETWEEN 1920 AND 1929

FRANKO MIROŠEVIĆ

Summary

In the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (1918-1929) in the *Kotar* of Dubrovnik eight elections were organised: for the Constituent Assembly in 1920, for the National Assembly in 1923, 1925 and 1927, in addition to the municipal elections in 1926, and district elections in 1927. All the mentioned elections were characterised by a growing polarity between the political option supporting centralism and monarchy on one side, and federalism on the other. The citizens of the Dubrovnik *kotar* tended to vote against the regime, unitary and centralising option at all the elections, especially in the period 1925-1927.

Hrvatska republikanska (seljačka) stranka (from 1925 known as *Hrvatska seljačka stranka* – Croatian Peasant Party), for the first time put up its candidates at the Dubrovnik *kotar* parliamentary elections for the National Assembly in 1923. Its success at the elections came as a surprise, considering the party's short activity in this administrative unit (it was established here in 1921 and 1922). The Croatian Peasant Party obtained 59.42% votes at these elections, and at the next parliamentary ones in 1925 as many as 67.91% votes. Factional divisions in 1925 resulted in the crumbling of the party membership and a drop in votes at the 1927 elections (50.42%). Despite these results, it remained the strongest party in this *kotar*. At the local elections, the Croatian Peasant Party won the best results at the municipal elections in 1926, as well at the district elections in 1927.

